

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav germánských studií
Oddělení finských studií

Bakalářská práce

Soňa Wojnarová

Místní jména v oblasti Tornionlaakso

Place-names in the Area of Tornionlaakso

Praha 2015

Vedoucí práce: Mgr. Lenka Fárová, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat především Mrg. Lence Fárové, Ph.D. za velkou trpělivost a spoustu užitečných rad při vedení práce, Jyrimu za konzultaci finského textu a Adamovi za neutuchající (nejen technickou) podporu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Dobříši dne 30.6.2015

Soňa Wojnarová

ABSTRAKT

Tématem této bakalářské práce jsou pomístní jména v oblasti Tornionlaakso v severozápadním Finsku. Tato oblast je vícejazyčná a práce se zaměřuje na to, jaký vliv zde jazyková situace na vznik a používání pomístních jmen měla. První část práce poskytuje úvod do problematiky studia toponym a pozornost je věnována faktorům, které se na vzniku pomístních jmen v dané oblasti přímo či nepřímo podílely (obyvatelstvo a historický vývoj, jazykové prostředí či ráz krajiny). Druhá část práce je věnována rozboru sebraného materiálu dané oblasti z hlediska slovo tvorby, jazykového původu a procesů přejímání do finštiny.

klíčová slova: finština, severní sámština, pomístní jména, Tornionlaakso

ABSTRACT

This bachelor thesis examines the topographical place-names Torne Valley, the area of Tornionlaakso in the north-west of Finland which can be considered multilingual. A brief introduction into the study of place-names is provided at the beginning as well as the survey of aspects which, directly or indirectly, have played a part in the creation of place-names in this area (inhabitants and history, language background or landscape features). The second part of the thesis focuses on analyzing the collected material as for the structure of the place-names, their language origin and the borrowing processes.

keywords: Finnish, North Saami, place-names, Tornionlaakso, Torne Valley

Obsah

Seznam zkratk	7
1. Úvod	8
2. Pohled na toponyma, toponomastiku a situaci ve Finsku	10
2.1 Toponyma a toponomastika	10
2.2 Funkce, význam a výzkum toponym.....	12
2.3 Toponomastika ve Finsku: historie, význam a současná situace	13
2.4 Toponyma ve Finsku: proces vzniku, forma a rozdělení	15
2.4.1 Způsob vzniku toponym a jejich interpretace	15
2.4.2 Forma toponym	16
2.4.3 Klasifikace toponym ve finské toponomastice.....	17
3. Oblast Tornionlaakso	20
3.1 Geografické hledisko a termín Tornionlaakso	20
3.2 Historický vývoj oblasti	21
3.3 Jazyková situace	22
4. Oblast výzkumu a použitý materiál.....	24
5. Procesy vzniku – slovotvorné hledisko	26
5.1 Jednoslovná forma pomístních jmen.....	27
5.1.1 Jednoslovná pomístní jména – neodvozená	27
5.1.2 Jednoslovná pomístní jména – odvozená	28
5.1.3 Jednoslovná pomístní jména – kompozita	29
5.1.4 Přehled apelativ vyskytujících se v určené části	32
5.2 Víceslovná forma pomístních jmen – další typy kompozit.....	37
5.2.1 Typ <i>Keski-Kivivaara</i>	37
5.2.2 Typ <i>Keskinen Palojoki</i>	38
5.3 Sémantický význam určující části typu <i>Keski-</i> , <i>Keskinen</i>	38
5.4 Slovotvorné hledisko vzniku pomístních jmen – shrnutí	41
6. Přejímání z okolních jazyků	42
6.1 Procesy přejímání cizích slov	42
6.2 Okolní jazyky jako výchozí zdroj pro jazykové vypůjčky.....	44
6.3 Původ apelativ označujících krajinné prvky v oblasti Tornionlaakso	45
6.4 Pomístní jména z hlediska jazykového původu – shrnutí	50

7. Závěr.....	54
Yhteenveto	58
Literatura	63
Příloha	66

Seznam zkratek

dem.	deminutivum
Inar.S.	sámština oblasti Inari
Kotus	Kotimaisten kielten keskus (Centrum pro výzkum domácích jazyků)
nář.	nářeční varianta
sev.S.	severní sámština

G	genitiv
N	nominativ
NA	Nimiarkisto (Helsinki)
SKS	Suomen Kirjallisuuden Seura (Společnost pro finskou literaturu)
SP	Suomalainen paikannimikirja (Místní a pomístní jména ve Finsku)
VISK	Iso suomen kieliopin verkkoversio

online slovníky

GIEL	Giellatekno
GLO	Glosbe
KTS	Kielitoimiston sanakirja
MK	Mäenkieli
WIK	Wiktionary
URB	Urbaanisanakirja

1. Úvod

Místní jména mají jednu věc společnou bez ohledu na to, ve které části světa nebo ve kterém jazyce se objeví: potřeba orientace v krajině. Čím více byl člověk v krajině aktivnější, tím lepší a detailnější popis krajiny potřeboval. Naši předkové byli velmi praktičtí, dá se říct, že „stáli oběma nohama na zemi“ a byli s okolní krajinou v neustálém kontaktu. Zároveň byli i vynikající pozorovatelé, což se na vzniku jmen projevilo. Místní jména tak umožňovala orientaci v krajině, ale jejich vytváření znamenalo především to, že člověk místo poznal a pojmenováním tak nad ním „získal moc“. Znat jméno znamená znát podstatu pojmenovávaného.

Tématem této práce jsou místní jména oblasti Tornionlaakso, která se rozkládá v severní části Finska a Švédska. Téma jsem si vybrala s ohledem na svou studijní kombinaci předmětů (finská a švédská studia) a dlouhodobý zájem o místní jména ve vícejazyčných oblastech. V této práci se zaměřuji na pomístní jména a na to, do jaké míry reflektují jazykovou situaci a kulturu dané oblasti.

Oblast výzkumu jsem omezila na nejbližší okolí současné hranice mezi Finskem a Švédskem, ovšem v celé její délce od severu k jihu. Analyzovaný materiál tvoří mikrotoponyma, tedy pomístní jména, která jsou známá a používána v malé skupině uživatelů. Zdrojem tohoto materiálu byla sbírka toponym v Archivu jmen v Helsinkách (Nimiarkisto), mapy, které jsou tam pro danou oblast k dispozici, a také mapy přístupné online na stránkách finského kartografického ústavu.

Ve své práci využívám finskou klasifikaci, která pomístní jména označuje jako „přírodní“ (*luontonimet*). Tato skupina zahrnuje krajinné prvky nesouvisející s lidskou činností, tedy pojmenování vodních toků a ploch, či ploch vodou vymezených (hydronyma, *vesistönimet*) a označení pro vertikální a horizontální krajinné prvky včetně typu porostu (oronyma, *maastonimet*).

¹ „Jména jsou ... také slova, ke kterým se váží emoce“ (Ainiala, Saarela & Sjöblom 2008, 9).

Práce se skládá ze dvou částí. Úvodní část tvoří kapitoly 2 a 3, které poskytují obecné informace k danému tématu a oblasti. V kapitole 2 je to přehled o toponymech a jejich klasifikaci, z českého a finského pohledu, a dále o situaci ve finské toponomastice. Kapitola 3 se zabývá oblastí Tornionlaakso a nastiňuje geografická, historická a jazyková specifika, která měla vliv na vznik a užívání pomístních jmen v této oblasti. V druhé části jsou sebraná pomístní jména dané oblasti analyzována. Kapitola 4 upřesňuje oblast výzkumu a uvádí zdroje, ze kterých jsem pomístní jména pro práci čerpala. V kapitole 5 je sebraný materiál rozebrán z hlediska slovotvorných procesů. Na hledisko jazykového původu a procesů přejímání z jiných jazyků se zaměřuji v kapitole 6.

2. Pohled na toponyma, toponomastiku a situaci ve Finsku

Tato kapitola se zabývá toponymy na obecné rovině: jejich terminologií, klasifikací, významem pro další vědní obory a jejich výzkumem. Dále je zde stručně nastíněna historie a současná situace finské toponomastiky a základní informace, které pomohou pochopit způsob vzniku a užívání toponym ve Finsku: např. na základě čeho dochází k pojmenování, jaké jazykové vrstvy se v jazyce vyskytují a které jazykové procesy při vzniku toponym převažují.

2.1 Toponyma a toponomastika

Vlastními jmény zeměpisnými (toponymy) se zabývá toponomastika. Podle toho, co označují, se toponyma dělí do dvou základních skupin:

- a) jména **místní** (oikonyma), tedy taková, která označují osídlené objekty;
- b) jména **pomístní** (anoikonyma), jména neosídlených objektů. (Štěpán 2004, 28.)

Tato práce se zaměřuje primárně na pomístní jména, tedy názvy přírodní útvarů. Někdy však dochází k přenosu a jméno pro sídelní objekt může být použito pro přírodní útvar a naopak (bez ohledu na jazykovou oblast, ve které se to děje).

Ve finské odborné literatuře se mezi oběma skupinami explicitně nerozlišuje a využívá se termín *paikannimi* (doslova ‚jméno místa‘, tedy toponymum). V rámci finské klasifikace toponym jsou zavedeny termíny *luontonimet* a *kulttuurinimet* (viz 2.4.3) a z doslovného překladu (‚jména v přírodě‘ a ‚kulturní jména‘) je zřejmé, že svým obsahem vyjadřují totéž co charakteristika termínů využívaných v češtině (‚přírodní útvary“ a „útvary související s lidskou činností“).

V češtině může být použití termínu „místní jména“ zavádějící. Pokud je tedy v této práci popisováno něco, co lze vztáhnout k oběma skupinám, je použito termínu „toponyma“. Jedná-li se pouze o některou skupinu, uvádím to v textu explicitně odpovídajícími termíny: pomístní nebo místní jména.

Pomístní jména jsou velmi široká skupina, která bývá charakterizována jako jména přírodních objektů, tedy pozemků, terénních útvarů, vod, nápadných přírodních objektů i objektů vytvořených člověkem (např. cesty nebo stavby), které nejsou určeny k obývání (Slovník pomístních jmen 2005, 7).

Pomístní jména se mohou dále rozdělovat podle následujících kritérií:

1) Podle toho, jaký typ objektu v přírodě označují:

- a) hydronyma (vlastní jména vod) – např. jména moří, zálivů, průlivů, jezer, bažin, pramenů, řek, potoků, peřejí atd.;
- b) oronyma (označení členitostí povrchu) – např. pohoří, kopce, hřbety, údolí, doliny, roviny atd.;
- c) jména pozemků – obdělávaných i neobdělávaných, tedy louky, pole, pastviny, lesní pozemky atd.;
- d) hodonyma (jména cest);
- e) jiné objekty, které vznikly činností člověka v krajině – např. domy, kapličky, atd.; (Olivová-Nezbedová 1995, 15).

2) Podle způsobu pojmenování:

- a) přímá – pojmenovávají objekt přímo podle jeho charakteristického rysu;
- b) nepřímá – pojmenovávají objekt podle objektu jiného (Štěpán 2004, 34; Olivová-Nezbedová 1995, 27).

3) Podle slovotvorného hlediska:

- a) neodvozená pomístní jména;
- b) pomístní jména odvozená (derivovaná) – tj. od jiných apelativ;
- c) pomístní jména složená (kompozita), (Štěpán 2004, 101-112).

4) Podle formálního hlediska:

- a) jednoslovná;
- b) víceslovná (Olivová-Nezbedová 1995, 27).

2.2 Funkce, význam a výzkum toponym

Na vzniku a stejně tak i na výzkumu toponym se podílí několik faktorů. Místní jména vznikají v určité době, vztahují se k určitému objektu v terénu a jsou „jazykovým vyjádřením poznávacích schopností člověka“. Všechna tato hlediska (historické, geografické a jazykové) je třeba při zkoumání pomístních jmen brát v úvahu a jména nevykládat pouze z jejich jazykové stránky. (Olivová-Nezbedová 1995, 32).

Dále je při zkoumání a interpretaci pomístních jmen třeba vycházet z tzv. psychologie pojmenování. Tedy jakou skutečnost jméno popisuje, k čemu se vztahuje a proč. Jména totiž vždy vznikala podle nějakého nápadného znaku, které místo odlišoval od jiných. „Zachycují zpravidla odlišnost od okolí, od toho, co je v dané krajině obvyklé [...]“. (Štěpán 2004, 61.)

Mattus (2007, 67 a 72) například uvádí, že v pomístních jménech v severním Laponsku (oblast Inari) se odrážejí původní způsoby obživy a toponymum jako takové může uchovávat i příběh, událost, která se na místě stala.

Skutečnost, kterou jméno odráží, zůstává uchována ve formě jména a právě z tohoto důvodu mohou být pomístní jména cenným zdrojem informací pro ostatní vědní disciplíny. Stejně tak toponomastika využívá při výzkumu jiné vědní obory a zároveň jimi může být využívána. Toponomastiku tedy pro její provázanost s ostatními obory lze považovat za interdisciplinární obor (Harvalík 2004, 23). Význam obzvláště u pomístních jmen spočívá především v tom, že mohou zprostředkovat informace týkající se různých vědních oborů:

„[toponyma] představují unikátní jazykové bohatství, které dokumentuje a zachovává zajímavé jazykové jevy a svědčí o faktech souvisejících s regionální historií, archeologií, přírodovědou, etnografií a jinými vědními obory.“ (Slovník pomístních jmen, 2005, 7.)

Toponyma mohou být významným zdrojem informací pro:

- lingvistický výzkum: v toponymech se často objevují staré formy slov, které se běžně neobjevují a jména tak mohou pomáhat při datování a lokalizaci hláskových změn, stanovování hranic nářečí, či indikaci toho, jak dlouho se jazykem v dané oblasti hovořilo;

- studium archeologie a historie: toponyma mohou například vypovídat o rozšíření víry (křesťanské či jiné), o architektuře, využití stavebních materiálů apod.;
- výzkum populace: co bylo typické pro kterou skupinu obyvatel a proč, jaké byly jejich sociální podmínky, apod. (Ekwall 1960, xxix – xxxiv.)

Pokud jde o funkci toponym, pak ta nejdůležitější je odlišit jedno místo od ostatních. Toto lze považovat za informativní funkci. Další funkcí je funkce společenská: Ainiala uvádí, že vytvoření a užívání vlastního toponyma („jako součásti vlastního jazyka“) posiluje a zdůrazňuje identitu skupiny. V neposlední řadě má pak toponymum emocionální funkci: prostřednictvím jména se odkazuje k představám, významům a postojům, které k místu nebo jeho uživatelům vztahují. (Ainiala, Saarela & Sjöblom 2008, 156-157, 160.)

2.3 Toponomastika ve Finsku: historie, význam a současná situace

Místním jménům a jejich výzkumu byla a je ve Finsku věnována poměrně velká pozornost. Vědecký zájem o ně začal v 17. století a jako pomoc při zkoumání a porozumění minulosti byla využívána už v 19. století, kdy se začínala formovat vlastní národní historie² (Paikkala 2006; Suomalainen paikannimikirja³ 2007, 7).

Zpočátku byl zájem především o toponyma, které byla nějak jazykově, historicky zajímavá nebo spojená s mytologií, a vědci, kteří je zkoumali, byli z různých oborů – jazykovědci, historici, folkloristé. V té době SKS (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura)⁴ navrhla, aby se sebrala a knižně vydala všechna toponyma, která se ve Finsku vyskytují a jsou finského původu. (Paikkala 2006.) Systematický sběr a třídění však proběhly až v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Každoročně se na nich podílely desítky studentů a badatelů (SP 2007, 7).

² Velmi podobná situace byla i v Čechách v době národního obrození, „kdy se ve společnosti silně rozrůstá zájem o jazyk, historii a kulturu českého národa a užívání českých jmen (toponym i antroponym) je chápáno jako výraz vlastenectví“ (Harvalík 2004, 17).

³ *Suomalainen paikannimikirja* – název díla lze přeložit jako ‚Místní a pomístní jména ve Finsku‘. Dále v citacích uváděno pod zkratkou SP.

⁴ čes. ‚Společnost pro finskou literaturu‘

Dílo publikovalo Kotimaisten kielten tutkimuskeskus⁵ (dále uváděno jako Kotus) pod názvem *Suomalaisen paikannimikirja* v roce 2007. Kniha je určena široké veřejnosti a představuje kromě nejdůležitějších a nejznámějších místních a pomístních jmen ve Finsku i prvky, které v toponymech bývají nejčastěji obsaženy.

Kotus také spravuje archiv jmen (fin. Nimiarkisto⁶, dále uváděno jako NA). Tento archiv sídlí v Helsinkách a obsahuje sbírky⁷, kam patří staré dokumenty, vlastní jména, místní a pomístní jména a s tím související sbírky map a literatury zabývající se onomastikou (Kotus 2015). Toponyma jsou uvedena na kartotéčních lístcích a uspořádána v kartotékách podle oblastí a obcí.⁸ Kromě kartotéky zahrnující místní a pomístní jména na území Finska jsou zde k dispozici toponyma, která se váží některým oblastem na území Švédska, na kterých žily či stále ještě žijí finskojazyčné menšiny.

Archiv nyní disponuje sbírkou přibližně 2,3 milionu místních a pomístních jmen (Kotus 2015)⁹. I přes tak rozsáhlou sbírku nelze přesný počet místních jmen určit, protože toponyma jsou neustále se proměňující a živý celek (Ainiala et al. 2008, 94). V současném výzkumu je pozornost soustředěována na systém pojmenování a použití jmen, což je odlišné oproti přístupu v uplynulých letech, který usiloval o vysvětlení každého jednotlivého jména (Paikkala 2006.)

⁵ čes. „Centrum pro výzkum domácích jazyků“

⁶ Nimiarkisto (NA), čes. Archiv jmen

⁷ Dostupné na <<http://www.kotus.fi/aineistot>> [cit. 25.4.2015]

⁸ Pro srovnání: pomístní jména oblasti Čech, která byla sebrána v 60. a 70. letech (tedy ve stejné době jako ve Finsku) jsou také uspořádána v kartotéce Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR (UJČ AV ČR). Jména jsou uvedena v kartách podle okresů a příslušných obcí. Odtud byla v 90. letech excerpována podle heslových slov, na jejichž základě vzniká Slovník pomístních jmen v Čechách. (Informace poskytl PhDr. Pavel Štěpán, Ph.D. při konzultaci na UJČ AV ČR, 30.4.2015.)

⁹ Dostupné na <<http://www.kotus.fi/aineistot/nimiaineistot/paikannimikokoelmat>> [cit. 25.4.2015].

2.4 Toponyma ve Finsku: proces vzniku, forma a rozdělení

2.4.1 Způsob vzniku toponym a jejich interpretace

Toponyma ve Finsku se, stejně jako kdekoli jinde, skládají z různých vrstev, které odrážejí kulturní a jazykové podmínky doby a místa svého vzniku. Identifikace jazyka a jednotlivých prvků, ze kterých je jméno vytvořeno, mohou pomoci při určování doby vzniku jména. (Ainiala et al. 2008, 125.)

Paikkala (2006) uvádí, že toponyma ve finštině mohou vznikat na základě cizích jazyků jako výpůjčky, překlady nebo zkomoleniny. Pokud jde o výpůjčky, je nutné si uvědomit, že se v tomto případě jména nemusí úplně striktně řídit fonetickými pravidly, jako je tomu u ostatní slovní zásoby (Ainiala et al. 2008, 125).

Toponymum vychází z nějaké vnější skutečnosti (východiska pojmenování, tedy myšlenky, která je za jménem) například z jeho podoby nebo události. Interpretaci jména tedy nelze zakládat pouze na jeho současné formě, protože při ní nejde jen o konkrétní význam slov ale také o další, mimojazykové informace (pozadí), které jsou ve jménech často zahrnuty. Jako příklad může dobře posloužit místní jméno *Porokylä*, které by se nabízelo k doslovné interpretaci založené na dvou prvcích, ze kterých se toponymum skládá: *poro* ‚sob‘ a *kylä* ‚vesnice‘. Toto místní jméno s pasením sobů však nemá nic společného. Další význam slova *poro* je ‚popel‘ a jméno se vztahuje k události z roku 1891, kdy byla vesnice do základů vypálena. (Paikkala 2006.)

Východiska pojmenování mohou být následující:

- a) pozice místa, tento typ východiska pojmenování je ve Finsku nejčastější (Kiviniemi, 1990, 155);
- b) přírodní prvek, který místo charakterizuje;
- c) referent individuální či kolektivní, který se na místě vyskytuje;
- d) vztah místa k člověku. (Ainiala et al. 2008, 100, 108-109.)

2.4.2 Forma toponym

Ve formě a obsahu místního jména se projevují i charakteristické rysy daného jazyka a kultury. Velmi častou formou toponym je ve Finsku složenina, která obsahuje dvě části:

- část základní (*perusosa*), nebo též část určená, která je druhou částí složeniny, stojí na jejím konci a říká, o jaký typ místa, krajinného prvku apod., se jedná;
- část určující (*määriteosa*), která stojí na začátku a vyjadřuje nějaký zvláštní rys daného místa. (Ainiala et al. 2008, 87, 98.)

Ainiala et al. (2008, 92) tvrdí, že apelativ vyskytujících se jako základní část je asi tisíc, přičemž nejčastějšími, které poměrně dobře popisují základní typy krajiny ve Finsku, jsou *pelto* ‚pole‘, *mäki* ‚kopec‘, *niemi* ‚ostrož, výběžek‘, *suo* ‚bažina‘, *saari* ‚ostrov‘, *lampi* ‚jezíčko‘, *lahti* ‚zátoka‘ a *niitty* ‚louka‘. Uvádí se, že nejčastějším pomístním jménem ve Finsku je *Isosuo* (‚velká bažina, mokřad‘), které se na mapách objevuje v 722 případech a často se jedná o vysušené mokřiny, které jsou využívány jako pole nebo pastviny. Ze švédskojazyčných pomístních jmen je to *Stormossen*, které má stejný význam a objevuje 223 krát. (SP 2007, 11.)

V určující části se nejčastěji vyskytují:

- přídavná jména, především taková, která vyjadřují protiklad (např. typ *suuri/iso – pieni* ‚velký – malý‘);
- příslovce popisující polohu místa (např. *Ala-*, *Yli-*, které odpovídají českému ‚dolní, pod‘ a ‚horní, nad‘);
- nebo podstatná jména, např. pojmenování označující stromy nebo charakterizující místo. (Ainiala et al. 2008, 93.)

2.4.3 Klasifikace toponym ve finské toponomastice

Pomístní jména lze klasifikovat podle různých hledisek. Využívám kategorie uváděné v publikaci *Nimistöntutkimuksen perusteet*¹⁰ (Ainiala et al. 2008). Kritéria dělení jsou následující:

A) Typ krajinného prvku

Toto rozdělení odpovídá klasifikaci na oikonyma a anoikonyma v české toponomastice. Je ale zajímavé, že koncepce toho, co je jméno pomístní a co místní se ve finském pojetí liší (viz názvy cest nebo pozemků, která by podle české toponomastiky byly zařazeny k pomístním jménům). Drobné odlišnosti lze najít i v dalších typech dělení. Například mokřiny by se v české klasifikaci zařazovaly k hydronymům, ale podle finské patří pod oronyma.

1) pomístní jména (*luontonimet*) – pojmenování přírodních objektů, která zahrnují téměř všechny krajinné prvky. Lze je dále rozdělit na:

- a) oronyma (*maastonimet*) – pojmenování terénních prvků, např. *mäki* ‚kopec‘, *kallio* ‚skála‘, *metsä* ‚les‘, *kangas* ‚suchý jehličnatý les‘, *suo* ‚bažina‘, apod.;
- b) hydronyma (*vesistönimet*) – názvy vztahující se k vodě, vodním tokům, např. *niemi* ‚ostroh‘, *saari* ‚ostrov‘, *lahti* ‚zátoka‘, *järvi* ‚jezero‘, *joki* ‚řeka‘, *oja* ‚potok‘ apod;

2) místní jména (*kulttuurinimet*) - názvy objektů vytvořených nebo souvisejících s lidskou činností. Ty se dále rozdělují do tří skupin:

- a) místní jména obyvatelská (*asutusnimet*) – např. usedlosti a osady;
- b) objekty vytvořené lidskou činností (*artefaktinnimet*) – např. názvy cest nebo mostů;
- c) místní jména související s obděláváním půdy (*viljelysnimet*) – např. pole, pastviny, louky. (Ainiala et al. 2008, 90-91.)

¹⁰ čes. „Základy onomastiky“

B) Vztah k významu

Způsob pojmenování může vycházet z analogie, z přímého vztahu k významu, nebo z nepřímého vztahu k významu (Ainiala et al. 2008, 101-107).

O analogii se jedná, když byl využit vzor pojmenování jiného (blízkého) toponyma. Ainiala (2008, 107) uvádí jako příklad toponyma *Valkealampi* ‚bílý jezírko‘, podle nějž bylo v blízkosti pojmenováno jiné jezírko jako *Mustalampi* ‚černé jezírko‘, a podle *Koiralampi* ‚psí jezírko‘ analogicky vznikl název *Kissalampi* ‚kočičí jezírko‘.

Přímé pojmenování reprezentuje konkrétní vlastnost místa nebo přírodního objektu. Ainiala uvádí jako příklad *Valkeajärvi* ‚bílý jezero‘, jehož název odkazuje k tomu, že voda v jezeře je světlejší („bělejší“) než u jiných vodních ploch v okolí. (Ainiala 2008, 101-102.)

Nepřímé pojmenování znamená, že místo dostalo jméno na základě asociací, které může vzbuzovat. Tato jména jsou metaforická nebo metonymická. Metaforické pojmenování vzniká na základě přirovnání, např. *Alttarikallio* („oltář + skála“) tedy ‚skála, která má tvar nebo vypadá jako oltář‘. Metonymická pojmenování lze rozdělit do dvou skupin. V první skupině vychází název z prvku nebo vlastnosti, která je místem spojována a tento prvek se použije jako název místa: např. *Ykspihlaja* ‚(jedna) jeřabina‘, je název ostrova, na kterém je vidět jeřabina; nebo *Kapulasilta* je název bažiny, kde je chodníček (nebo most) z jednoho kusu dřeva. Druhá skupina zahrnuje toponyma, která vychází z pojmenování jiného blízkého místa. Tento metonymický přenos u pomístních jmen je velmi častý jev. (Ainiala et al. 2008, 103-106.)

Metonymického přenosu se často používalo v 19. století, kdy se stavěla železnice. Zastávky, které se u trati zakládaly, dostávaly jména například podle blízkého jezera nebo kopce. Jméno zastávky se pak často začalo používat i pro vesnici v její blízkosti. (SP 2007, 9.)

Zajímavý postřeh ohledně metonymického přenosu přináší Ilmari Mattus (2007, 65). Hovoří o „*paikannimiperhe*“, (*perhe* fin. ‚rodina‘; tedy skupina příbuzných jmen na daném místě), což má ilustrovat vztah toponym, která se vyskytují ve skupinách. Tyto skupiny (rodiny) vykazují určitou příbuznost podle vztahu k původnímu jménu, které je zdrojem pojmenování pro celou skupinu. V této

souvislosti Mattus poukazuje na to, že vztahy mezi jmény v rámci jedné „rodiny“ lze popsat pohledu generací, tedy jak se pojmenování (původní jméno) přenáší dále, na další objekty. Podle něj se jedná většinou o jednu až dvě generace. Tří- a vícegenerační vztahy v rámci skupiny (rodiny) jsou řídké. Jako příklad uvádí pomístní jména z oblasti Inari:

generace pojmenování	pomístní jméno (Inar.S.)	finská varianta	význam v češtině
jméno první generace	Piergivääri	„Pierkivaara“	„hora Pierki“
jméno druhé generace	Piergivärjäävrih	„Pierkivaaranjärvet“	„jezera u hory Pierki“
jméno třetí generace	Piergivärjävrjuviih	„Pierkivaaranjärvenjokiset“	„řičky [tekoucí do] jezer[a?] u hory Pierki“

Tabulka 1 Metonymický přenos při vytváření pomístních jmen

C) Počet uživatelů

Toponyma je možné rozdělovat i podle počtu jejich uživatelů. V tomto případě se pak hovoří o *mikrotoponymech* (velmi úzký okruh uživatel) a *makrotoponymech* (významná místa, jejichž jména jsou dobře známá a používaná širokým okruhem uživatelů). Hranice mezi oběma skupinami není ovšem možné stanovit naprosto přesně. (Ainiala et al. 2008, 89–90.)

3. Oblast Tornionlaakso

3.1 Geografické hledisko a termín *Tornionlaakso*

Tornionlaakso doslova znamená ‚údolí (řeky) Tornio‘. Řeka Tornio vytéká z jezera Torneträsk v severním Švédsku. Od soutoku s řekou Muonionjoki (mezi obcemi Pello a Muonio) až po ústí do Botnického zálivu tvoří hranici mezi Finskem a Švédskem. Od soutoku s Muonionjoki dále na sever je hranice mezi těmito dvěma státy tvořena řekou Muonionjoki, která vzniká soutokem Könkämäeno a Lätäseno.

Název *Tornionlaakso* se používá v několika významech. V každém případě je však důležitého ho nezaměňovat s velmi podobným tvarem *Torniolaakso*, který se používá jako název pro ekonomický region (fin. seutukunta), jež tvoří obce Pello a Ylitornio.¹¹

Tornionlaakso se využívá jako zeměpisný pojem, který označuje oblast v okolí řeky Tornio, tedy přímo údolí a nejbližší okolí, kudy řeka protéká. Dále se objevuje jako kulturní pojem, který zahrnuje oblasti v okolí hranic mezi Finskem a Švédskem a v severozápadním Švédsku (viz obrázek 2). Mnohem častější je využití termínu právě v tomto druhém významu, tedy pro označení kulturní oblasti, která zahrnuje následující obce: Tornio, Ylitornio, Pello, Kolari, Muonio a Enontekiö na finském území (viz obrázek 4); a obce Haaparanta, Ylitornio, Pajala, Kiiruna, a Jällivaara¹² na švédské straně (viz obrázek 5). (Andersson & Kangassalo 2003, 99–100, 102–103.) Obce na finské straně správně spadají pod správní oblast Laponsko (Lapin maakunta).

Název této oblasti ve Švédsku je *Tornedalen*, který významově odpovídá finskému *Tornionlaakso*. Obyvatelé této oblasti používají také název *Meänmaa* („naše země“ z fin. *meidän maa*); tedy oblast, kde se hovoří meänkieli, jak se uvádí na webových stránkách *Meänmaa*¹³. Jazykem *meänkieli* se budu blíže zabývat v podkapitole 3.3 (Jazyková situace). Do oblasti, kde se hovoří *meänkieli*, patří obce uvedené výše¹⁴. Podle Slobodové (2008, 16) toto pojmenování více zdůrazňuje jazykovou a kulturní jednotu kraje, kdežto název *Tornionlaakso* referuje především ke geografické poloze kraje „a o jeho jazykové a kulturní zvláštnosti nevypovídá“.

¹¹ Dostupné na <<http://www.lappi.fi/lappi/seutukunnat>> [cit. 8.2.2015]

¹² Odpovídající švédské varianty názvů komun (obcí) jsou: Haparanta, Övertorneå, Kiruna, Gällivare a Pajala

¹³ Dostupné na <<http://www.meänmaa.net/>> [cit. 8.2.2015]

¹⁴ Názvy na webových stránkách *Meänmaa* uváděné v meänkieli jsou pro švédské obce: Haaparanta, Matarinki, Pajala, Kiruna, Jällivaara. Dostupné na <<http://www.meänmaa.net/>> [cit. 8.2.2015]

3.2 Historický vývoj oblasti

Oblast Tornionlaakso byla dlouhou dobu ve své celistvosti součástí Švédské říše (viz obrázek 3). Teprve roku 1809, po podepsání míru v Haminu, bylo toto území rozděleno: Finsko, až po levý břeh řeky Tornio, se stalo jako Finské velkoknížectví součástí Ruska, zatímco pravý břeh zůstal Švédsku. (Andersson & Kangassalo 2003, 32.)

Až do tohoto roku se jednalo o jednotnou finskojazyčnou oblast (ibid.), ačkoli úředním jazykem byla švédština. Slobodová (2008, 14) uvádí, že by z jazykového hlediska bylo pochopitelné, pokud by nová hranice vznikla více na západ a k Finskému velkoknížectví byl připojen celý finsky hovořící Tornedalen. Jazyková situace na obou stranách hranice, dříve jednotné oblasti, se pak vyvíjela odlišně. Ve Finsku byla finština zrovnoprávněna se švédštinou nařízením ruského cara Alexandra II. roku 1863 (Jutikkala & Pirinen 2006, 357). Na švédské straně hranice, v Tornedalenu, se finsky hovořící obyvatelé stali jazykovou menšinou a panovaly obavy, že právě pod jazykovou záminkou by se Rusko mohlo pokusit tuto oblast připojit. Začala zde být tedy prosazována „politika nekompromisního pošvédštění“. (Slobodová 2008, 14.)

Je těžké určit, do jaké míry změna z roku 1809 ovlivnila obchod a každodenní komunikaci a život obchodníků. Ústí řeky Tornio bylo totiž velmi živé a důležité obchodní centrum, kde se setkávaly různé kultury a jazyky už stovky let (SP 2007, 338). Obyvatelstvo finského původu sem přišlo ze dvou finských oblastí: Häme¹⁵ a Karélie¹⁶; třetí, švédská, skupina obyvatelstva přišla z provincie Hälsingland¹⁷ (Andersson & Kangassalo 2003, 101).

Na tomto místě je zajímavé zmínit, z čeho původně pochází jméno řeky Tornio (*Tornionjoki*), protože to může dobře ilustrovat, jak názvosloví v případě místních a pomístních jmen funguje. Uvádí se, že jméno nesouvisí se švédským slovem *torni* ‚věž‘, ale jedná se o jméno původně užívané v jihozápadní části oblasti Häme, které obsahuje slovo *torni* ‚kopí, oštěp‘ (SP 2007, 461–462).

¹⁵ střední část jižního Finska

¹⁶ oblast ve východním Finsku a Rusku

¹⁷ východní oblast středního Švédska

3.3 Jazyková situace

Současné Tornionlaakso je historicky a kulturně jednotná oblast (Andersson & Kangassalo 2003, 100), ačkoli zde žije několik etnických skupin a hovoří se několika jazyky: finsky, švédsky, meänkieli a sámsky¹⁸ (Sulkala & Mantila 2010, 10.)

Pro dokreslení jazykové situace týkající se „sámštiny“, je třeba uvést, že se nejedná o jeden jazyk, ale o jazyků několik, což je dáno i rozsáhlostí území, na kterém Sámové tradičně žili. Toto území se nazývá *Sámpi* a rozkládá se od střední části Skandinávského polostrova, kde zahrnuje oblasti v Norsku i Švédsku, přes severní Finsko až po polostrov Kola v Rusku. Uvádí se, že celkem existuje deset sámských jazyků, které se rozdělují do dvou skupin: západní a východní. Do západní skupiny se zařazují: jižní, umeská, piteská, luleská a severní sámština. Východní skupina zahrnuje inarijskou, skoltskou, terskou, akkalskou a kildinskou sámštinu¹⁹; (přehled geografického rozšíření sámských jazyků oblasti Skandinávie a Finska viz obrázek 6). Ve Finsku jsou oficiálně užívané tři sámské jazyky: severní sámština, která je největší co do počtu mluvčích (1800), inarijská (400) a skoltská (400). Sámské jazyky patří společně s finštinou do skupiny baltofinských jazyků. (Latomaa & Nuolijärvi 2005, 137-139).

Sámština a finština jsou si tedy příbuzensky velmi blízké, ale ne tolik, aby byly vzájemně srozumitelné. Je však velmi pravděpodobné, že mnoho sámských slov se do finštiny a tím i do toponym dostalo díky kontaktu, který mezi sebou etnické skupiny v této oblasti měly²⁰ (Sulkala & Mantila 2010, 10).

Finština, kterou se hovoří v oblasti Tornionlaakso, se nazývá ‚finština údolí Tornio‘, ve švédštině *tornedalsfinska* a ve finštině *tornionlaaksonsuomi*. Z názvu oblasti *Meänmaa* (‚naše země‘) vychází i označení tohoto jazyka – *meänkieli* (fin. *meidän kieli*, čes. ‚náš jazyk‘). Ve Finsku je tato varianta považována za dialekt, ale ve Švédsku má od dubna 2000 status úředního jazyka menšiny (Sulkala & Mantila

¹⁸ Autoři neuvádějí konkrétně, o které sámské jazyky se jedná.

¹⁹ Text, ze kterého čerpám (Latomaa, Nuolijärvi 2005) je v angličtině, české termíny pro sámské jazyky jsem převzala z publikace *Sámové – jazyk, literatura a společnost*, jejíž část je dostupná online <http://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/248186/mod_resource/content/1/Samove_Hingarova.pdf> [cit. 28.6.2015].

²⁰ „These people have for hundreds of years, interacted with one another and with their natural and cultural environment. The interrelationship is naturally manifested as extensive borrowing, and the interrelationship between the speakers and their physical environment has resulted in rich lexicalisation in the domains of mining and reindeer breeding.“

2010, 11), což vysvětluje i angažovanější postoj uživatelů tohoto jazyka, ve srovnání s přístupem na finské straně. Na odlišné pojetí jazyka poukazuje i Slobodová (2008, 16); podle ní je *meänkieli* na švédské straně považovaný za rovnocenný standardní finštině (oba dva jsou úředním jazykem), na finské je pojímán „téměř výhradně jako dialekt“.

4. Oblast výzkumu a použitý materiál

Oblast Tornionlaakso jsem vybrala především na základě jazykové situace, která tu již několik století panuje, a dá se tedy předpokládat, že se bude i do značné míry odrážet ve formě toponym, která zde vznikla.

Zaměřila jsem se na pomístní jména na hranici mezi Finskem a Švédskem. Pokud jde o krajinu v jižní části dané oblasti, tedy přibližně od soutoku Tornionjoki a Muonionjoki až po k ústí v Botnickém zálivu, její typ se nijak výrazně nemění (viz obrázek 1). Jedná se o oblast údolí, kolem kterého se zvedají mírné kopce, cca. 200m n.m. (viz obrázky 7-10). Krajina je zalesněná (jehličnany a břízy) a je tu mnoho jezer, jezírek, močálů, mokřin a různých vodotečí. V severní části se krajina začíná dramaticky měnit až severně od obce Muonio, v oblasti Enontekiö, je vyloženě hornatá, (viz obrázek 11).

Část materiálu, pomístní jména v oblasti obce Ylitornio, jsem získala ze současných²¹ topografických map (měřítko 1 : 20 000) a z kartotéky místních a pomístních jmen. Obojí je dostupné v NA. Tento materiál jsem později doplnila pomístními jmény v celé délce hranice mezi Finskem a Švédskem. Tato jména jsem získala z webových stránek Maanmittauslaitos²², kde je možné si prohlédnout mapu Finska v různém rozlišení. Nejčastěji jsem využívala měřítko 1 : 16 000.²³

Pomístní jména, která mám k dispozici, tak zahrnují místa v okolí řek Tornionjoki, Muonionjoki a Kõnkämäeno. Jde o oblast od města Tornio až po nejsevernější části hranice se Švédskem (tzv. Käsivarren Lappi, oblast severního Finska, která tvarem území připomíná paži, odtud název *käsivarsi*, viz obrázek 1). Jedná se o pojmenování míst přímo na řekách nebo v jejich blízkosti (přibližně do 10 kilometrů na finském území), celkem asi 2 000 různých označení pro hydronyma (vodní toky a plochy a místa s nimi souvisejícími, jako jsou ostrovy a ostrohy) a oronyma (vertikální i horizontální označení různých typů povrchu).

²¹ Všechny použité mapy pochází převážně z druhé poloviny 20. století.

²² Maanmittauslaitos (čes. ekvivalent „Státní zeměměřický a kartografický ústav“); dostupné na <http://kansalaisen.karttapaiikka.fi> [cit 29.3.2015].

²³ Při kontrole odkazů a dohledávání informací během června jsem zjistila, že nastavení map na této webové stránce se změnilo a neuvádí se měřítko, ani pomístní názvy na švédském území, které byly dostupné při měřítku 1 : 40 000.

Předpokládám, že tento materiál, umožní sledovat odlišnosti ve vzniku a používání toponym v dané oblasti v souvislosti s osídlením, jazykovou situací i charakterem krajiny.

V analýze sebraného materiálu se zaměřím na následující hlediska:

- 1) jakými slootovornými procesy pomístní jména v dané oblasti vznikají;
- 2) a) které jazyky jsou zdrojem pomístních jmen v oblasti Tornionlaakso,
b) ze kterých jazyků a jakými procesy a za jakých okolností dochází k přejímání pomístních jmen z ostatních jazyků do finštiny.

5. Procesy vzniku – slovotvorné hledisko

Následující část se zaměřuje na formu, ve které se pomístí jména v oblasti Tornionlaakso vyskytují, tedy zda se jedná o slova neodvozená, odvozeniny, složeniny, nebo jejich kombinace. U pomístních jmen v severní oblasti Tornionlaakso se mohou paralelně vyskytovat i názvy v sámštině (sev.S.). Pokud tomu tak je, uvádím obě varianty. Toto platí i pro následující kapitolu.

U jednotlivých částí jsou uvedeny tabulky s příklady pomístních jmen. Ta jsou rozdělena podle toho, co daný krajinný prvek označuje (hydronyma, oronyma, apod.). Jména jsou dělena podle finské klasifikace toponym (viz kapitola 2.4.3); tedy na oronyma, jež označují vertikální i horizontální prvky v terénu, a na hydronyma, tedy přímé názvy vodních ploch, vodotečí a míst, které s nimi přímo souvisí, respektive jsou vodní plochou vymezena (ostrovy, ostrohy, apod.). K oronymům horizontálního typu řadím i pomístní jména, která mohou označovat i obdělávaný pozemek, a z hlediska finské klasifikace by byla zařazena pod místní jména (*kulttuurinimet*). Důvodem tohoto zařazení je častá nejednoznačnost v případě těchto krajinných prvků. Může se jednat o místo, které bylo obdělávané v minulosti (např. vysušené mokřady, louky apod.) ale v současnosti už ne, což se pouze na základě informací z map určuje velmi těžko. Stejně tak mohou být (s mnohem nižší pravděpodobností) obdělávaná místa, která tento aspekt ve jméně nezahrnují. V několika případech se navíc význam apelativa v názvu může vztahovat k obdělávané i neobdělávané půdě. Dobrým příkladem je apelativum *vuoma*, které může označovat ‚rozsáhlou mokřinu bez stromů‘ (SP, 515) i ‚mokřad (obdělávaný)‘ (NA).

5.1 Jednoslovná forma pomístních jmen

Většina pomístních jmen v oblasti Tornionlaakso je jednoslovná. Jedná se buď o jména, která jsou neodvozená (obsahující jen jeden prvek), odvozená od jiných apelativ pomocí přípon, nebo o kompozita.

5.1.1 Jednoslovná pomístní jména – neodvozená

Jednoslovných pomístních jmen se v dané oblasti vyskutekuje velmi málo a zpravidla odkazují k výraznějším krajinným prvkům. Většinou se jedná o názvy větších kopců, např. *Laatas*, *Kropio*, *Saana* (sev.S. *Sána*), u nichž je původní význam pojmenování nejasný. Výraznost v krajině zajišťuje časté užívání jména bez ohledu na porozumění významu pro současné uživatele.

Další možností je, že pomístní jméno obsahuje pouze apelativum. Příkladem jsou jezera *Kopara* a *Vuopio* nebo kopec *Jyppyrä*. Slovo *kopara* je apelativum označující ‚sobí kopýtko‘²⁴. Dá se předpokládat, že místo s tímto slovem mělo nebo má nějakou souvislost (svým tvarem nebo přítomností sobů).

V případě *vuopio* a *jyppyrä* se jedná přímo o apelativa popisující krajinné prvky. *Vuopio* znamená ‚úzkou dlouhou zátoku na řece nebo na jezeře‘ (Räisänen 2005, 348), ale je využíváno i pro označení jezírka či menší vodní plochy. *Jyppyrä* označuje ‚kopec‘. Podle informací uvedených k tomuto apelativu v kartotéce NA odpovídá význam slova apelativům *vaara* nebo *vuori* ‚kopec, hora‘. Zajímavé je, že na kartotéčním lístku tohoto toponyma byla připojena poznámka od místního informátora o tom, že slovo jako apelativum začíná být nejasné a uživatelé zřídka kdy znají jeho význam.²⁵ To by vysvětlovalo, proč je pak slovo používáno jako vlastní pomístní jméno a téměř vůbec se nevyskytuje jako součást složených pomístních jmen. Tento případ může být zároveň i příkladem užívání apelativa či vlastního jména jako názvu a přechodu významu k postupné neprůhlednosti. Původní význam slova se vytrácí a zůstává pouze spojení s konkrétním krajinným prvkem, jako je tomu u skupiny pomístních jmen uvedených na začátku tohoto oddílu.

²⁴ Dostupné na <<http://www.tunturisusi.com/lappi/index.htm>> [cit. 25.4.2015].

²⁵ Jyppyrä „appellatiivina alkaa jo olla outo [...] vain harvat tuntevat merkityksen“ (1966).

5.1.2 Jednoslovná pomístní jména – odvozená

Ani tento způsob pojmenování není častý. Jedná se o kombinaci jednoho prvku (apelativa) a slovotvorného sufixu. Při označování terénu se může vyskytovat přípona **–(i)kkO**, která vyjadřuje kolektivní význam (VISK §179) a u odvozených pomístních jmen se vyskytuje častěji než jiné sufixy. V sebraném materiálu se vyskytlo pouze jedno pomístní jméno, které se skládá jen z jedné části a tohoto odvozovacího sufixu *Palokko*. Slovo *palo* označuje ‚požár‘, nebo ‚vypálený les‘ (NA)²⁶. Význam pomístního jména se tedy dá interpretovat jako ‚mýtina nebo mýtiny, které vznikly vypálením, žďářením‘.

Tento sufix se vyskytuje i u dalších pomístních jmen, např. *Iso/männikkö* nebo *Kaakkuri/männikkö*. Tato toponyma se však skládají ze dvou částí: určující části *Iso* (‚velký‘) a *Kaakkuri* (‚potáplice malá‘), a určené části tvořené právě odvozeným apelvativem *männikkö* (odvozeno ze slova *mänty* ‚borovice‘), které znamená ‚borový les, lesík‘. Jedná se však o tvary složené, kde je druhá, určující část tvořena právě odvozeným apelvativem. Obdobným případem je i *Karhupesä/koivikko* (‚medvědí doupe + březový les‘).

Dále se může objevit přípona **–jA** vyjadřující činitele, která se využívá většinou při odvozování od sloves (VISK §252). Příkladem je název kopce *Pallistaja* (cca 230m n.m.). Sloveso *pallistaa* se v současném jazyce úplně běžně nevyskytuje, alespoň online slovník Kielitoimistonsanakirja (KTS) ho neuvádí. Podle slovníku Meänkieli (MK), je význam slovesa v meänkieli ‚obšít, obroubit‘; podle Urbaanisanakirja (URB), tedy v hovorové finštině, sloveso existuje a vyjadřuje ‚činit hromadu vyšší a užší‘. Další význam, který bude významu tohoto pomístního jména asi nejbližší je ‚klestit‘ (GLO).

Další názvy, které lze také zařadit do skupiny pomístních jmen vzniklých odvozováním, jsou názvy ostrůvků: *Suomalainen* a *Maatunut*. Ostrůvek *Suomalainen* leží v řece Tornionjoki kousek na jih od obce Ylitornio. Forma pojmenování je pro tento typ krajinného prvku dost nezvyklá a důvod může spočívat v pozici místa: skupinka ostrůvků v řece na hranici mezi Švédskem a Finskem, přičemž tento leží těsně u švédského břehu. Odvozovací sufix **–lAinen** označuje

²⁶ „poltettu kaski, palannut metsä“ (NA)

osoby a to, že patří k určité skupině (VISK §190-191). Může se tedy jednat o pohled Švéda, protože slovo *suomalainen* znamená ‚Fin, finský‘; případně o pohled Fina, který tak pojmenováním zahrnuje místo na finské území. Další vysvětlení by mohlo být i to, že i navzdory blízkosti švédským hranicím na ostrově žil někdo finského původu. V případě dalšího názvu, *Maatunut*, vzniklo jméno z aktivního přičestí minulého od slovesa *maatua*, ‚rozkládat se, hnít‘, a název může odkazovat například ke stojaté, neproudící vodě v zátoce.

Mezi sebranými pomístními jmény se objevil název, který obsahuje odvozovací sufix *-nen*, který má v tomto případě deminutivní význam. Jedná se o hydronymum *Rahtunen* (malé jezírko). Je zajímavé, že slovo *rahtu* už samo o sobě vyjadřuje ‚kousek, malé množství‘ (WIK) a význam se tak prostřednictvím přípony posiluje. Nejsilnějším se stává v pojmenování dalšího malého jezírka v těsné blízkosti. Jezírko je označeno jako *Pikku-Rahtunen* (*pikku* ‚malinký‘).

Pojmenování tohoto nenápadného a nevýznamného krajinného prvku ukazuje dvě věci. Za prvé to, že v rámci jednoho pojmenování lze užít různé morfologické a lexikologické prvky pro posílení téhož semantického významu. Za druhé to, že pomístní jména vzniklá odvozováním lze využívat ve vytváření dalších pomístních názvů pomocí skládání a vytváření jednoslovných kompozit (viz kompozita typu *Isomännikkö*, zmíněná na začátku tohoto oddílu), nebo takových složených tvarů (*Pikku-Rahtunen*), které jsou na pomezí kompozit a slovních spojení (viz podkapitola 5.2).

5.1.3 Jednoslovná pomístní jména – kompozita

Složených pomístních jmen je v dané oblasti největší množství a v naprosté většině případů se jedná o jednoslovná kompozita. Tato kompozita se nejčastěji skládají ze dvou prvků (např. *Valkea/koski* nebo *Uusi/jäykkä*), ale výjimkou nejsou ani tři části, např. *Valkeakoskenvaara* (*valkea* ‚bílý‘ + *koski* ‚peřeje‘ + *vaara* ‚hora‘). Pomístní jména skládající se ze čtyř částí se vyskytují pouze zřídka, např. *Kesätienkorvenmaa* (*kesä* ‚léto‘ + *tie* ‚cesta‘ + *korva* ‚prudké místo na peřejích‘ + *maa* ‚řídký jehličnatý les‘).

V **určené části** (*perusosa*) pomístního jména se objevují téměř výhradně apelativa označující krajinný prvek; např. *vaara*, *koski*, *joki* ‚řeka‘, *jänkkä* ‚mokřina‘, apod., v nominativním tvaru. V několika málo případech se může jednat i o plurál (N), např. *Kuusijänkänsaajat* (‚ostrůvky v bažině, kde rostou smrky‘). Určená část je ta, která je v kompozitu na posledním místě (u příkladů uvedených v předchozím odstavci by určenou částí byla apelativa *jänkkä*, *vaara*, *maa*) a to, co stojí před ní (určující část) ji nějakým způsobem vymezuje oproti jiným krajinným prvkům stejného druhu.

V **určující části** pomístního jména (*määriteosa*) se mohou objevit následující slovní druhy a pády. Všechny příklady jsou z oblasti Tornionlaakso.

a) Adjektivum, které je v této pozici ve většině případů v nominativním tvaru:

- (adj N) + N *Valkea/vaara* ‚bílý + kopec‘.

Nicméně u některých pomístních jmen, kde je adjektivum součástí jiného složeného tvaru v určující části a celý tento tvar se skloňuje, se však může objevit i v genetivu. Uvádím příklad, tato varianta je ale podrobněji popsána dále v bodě d):

- *Pitkänkörvan/lahti*, (dlouhá+peřej) + zátoka‘.

b) Zajímavou podskupinu tvoří pomístní jména začínající slovy jakou jsou *Etu-*, *Taka-*, *Ala-/Ali-*, *Ylä-/Yli-*, *Keski-*, *Väli-*, *Vähä-*. Tyto tvary se vyskytují jako součást složených slov a většinou zůstávají nesklonné. Jejich zařazení do slovních druhů není úplně jednoznačné. Jsou považována za příslovce, případně příslovečné částice, která se začala používat jako určující část v kompozitech (od 19. století a patrně i mnohem dříve), postupem doby však získaly spíše rysy prefixů (Häkkinen 1983, 417-418)²⁷. Jako prefixy jsou označovány například i pod příslušnými hesly na Wikcionary (WIK).

²⁷ „1800-lähtien on alkanut kasvaa myös adverbilla tai adverbin tapaisella alkuosalla (*ali-*, *keski-*, *koko-*, *liika*, *puoli-*, *tasa-*, *yli-*) alkavien yhdysadjektiivinen joukko, vaikka muutamia, etenkin *yli-* partikkelilla alkavia tämän tyyppin edustajia on ollut käytössä jo vanhan suomen kaudella. Samojen alkuosien avulla on muodostettu myös uusia substantiiveja ja verbejä. Puhtaasti morfologian kannalta tällaiset muodosteet ovat yhdyssanoja, mutta ajan kuluessa niiden alkuosat ovat saaneet epäitsenäisen sanamuodostuselementi eli prefiksin piirteitä.“

c) Substantivum, které může být v nominativu nebo genetivu (ve finštině je genitiv označován pádovou koncovkou *-n*). Genitiv v tomto případě vyjadřuje přivlastňování a v pomístních jménech se tak často vyskytují i vlastní jména.

- (subst N) + N: *Aitta/saari* ,sýpka/stodola + ostrov‘,
Jäkälä/tieva ,lišejník + písčité hřbet / hřeben‘,
Nenä/laki ,nos + vrcholek‘,
- (subst G) + N: *Joen/korpi* ,řeka + hustý, hluboký les‘,
Pappilan/hieta ,fara + písčité břeh‘
Mäen/niska ,kopec + šíje‘
Noidan/palo ,čarodějnice + mýtina‘;
- (vlastní jména G) + N: *Martin/vuoma* ,Martinův mokřad‘,
Matin/palo ,Mattiho mýtina‘.

d) Jiné kompozitum (adj. + subst.) nebo (subst. + subst.) v nominativu nebo genetivu. Právě v tomto případě se často jedná o přenos (jednoho pomístního jména na další), tzv. „generace pomístních jmen“, (viz oddíl 2.4.3.). Pomístní méno je odvozeno od jednoho přírodního objektu a přenášeno na další objekty v jeho okolí. Další, nově vzniklá, pomístní jména jsou určena vztahem k původnímu objektu, který je v základu pojmenování. Výše uvedené toponymum *Valkea/koski* znamená doslova ,bílé peřeje‘ a jméno dále určuje horu v blízkosti peřejí: *Valkeakosken/vaara* ,hora [u] bílých peřejí‘. V další (druhé) generaci využití pomístního jména je původní tvar většinou uveden v genetivu, což naznačuje vztah mezi ním a dalším krajinným prvkem. Genitiv je v případě tohoto toponyma na konci kompozita, které tvoří určující část (*-koski* N > *-kosken* G). Tuto strukturu lze popsat jako (N+G)+N. Dalšími příklady tohoto typu mohou být následující jména:

Haukkavaara > *Haukkavaaranliika*
Korkeamaa > *Korkeamaanjäykkä*
Palovaara > *Palovaaranperä*.

Na druhou stranu však nelze jednoznačně určit pravidlo, podle kterého ke změně formy u přenosu dochází, protože se může vyskytovat jméno *Valkeakosken/vaara*, ale zároveň existuje i pomístní jména ve tvaru (G+G)+N, např. *Valkeanjärven/harju*, *Ylisenvaaran/jäykkä* nebo *Pitkänkorvan/lahti*, kdy genitiv je u obou částí kompozita

v určující části. Někdy se mohou vyskytovat různé varianty velmi blízkých pojmenování: např. *Tervanjänkkä* ‚dehet + mokřad‘ (G+N), ale *Tervajärvi*. Toto jméno se pak přenáší i do další generace objevuje se jako *Tervajärvenmaa*, kdy první segment určující části zůstává ve tvaru nominativu, kdežto druhý segment (v předchozí generaci určená část) se mění na genetiv a určuje poslední část v kompozitu (‚dehet + jezero + řídký jehličnatý les‘).

5.1.4 Přehled apelativ vyskytujících se v určené části

Pro lepší orientaci uvádím přehled apelativ, která se v určené, základní, části pomístního jména mohou vyskytovat a explicitně tak vyjadřovat, o který krajinný prvek se jedná. Všechny uvedené příklady jsou z oblasti Tornionlaakso. Pokud se jedná o méně časté pojmenování krajinného objektu, které je nedostupné v běžných slovnících nebo se jeho charakteristika uvedená ve slovnících liší od popisu, který je k dispozici např. v NA nebo publikacích zaměřených na finská toponyma, uvádím i zdroj, ze kterého jsem vysvětlení převzala.

První skupinou jsou **oronyma vztahující se k vertikálním krajinným prvkům**, tedy kopcům, vrchům, vrcholům, výběžkům, srázům, hřebenům apod. Z uvedených apelativ (tabulka 2) je patrné, že pro uživatele pomístních jmen byl rozhodující tvar krajinného prvku a jeho pozice (vůči uživateli jména), kdy se často využívají označení vztahující se k tvaru lidského těla: např. *kaula* ‚krk‘, *nenä* ‚nos‘, *selkä* ‚záda, hřbet‘, nebo *niska* ‚šíje‘, která popisuje pozici (v tomto případě zadní část kopce, hory). Důležitým faktorem je i typ povrchu (např. *tieva* ‚písčité hřeben‘ a *rova* ‚kamenitá, řídká zalesněná vyvýšenina‘) a případná přítomnost nebo nepřítomnost porostu (srov. *vaara* ‚zalesněný kopec‘ a *tunturi* ‚hora bez porostu‘). Zajímavým případem je apelativum *palsa*²⁸, které označuje ‚nízký pahorek okrouhlého tvaru‘. Jedná se původně o slovo označující okrouhlé vyvýšeniny v oblasti permafrostu, v nichž je pod vrstvou rašeliny trvale zmrzlá půda (viz obrázek 15).

²⁸ Dostupné na <<http://www.eu-interact.org/outreach2/glossary/m-r/palsa-mire/>> [cit. 30.5.2015].
„A type of mire (or boggy wetland) complex found in boreal and alpine regions. Palsas are peat mounds, sometimes containing permafrost. The palsas are usually 2-4 metres high, palsas up to 7 metres high have been found in Finland and Sweden.“

oronyma (vertikální):	charakteristika	příklady
<i>harju</i>	hřbet, hřeben	<i>Kumpulanharju</i>
<i>kaula</i>	úzký výběžek (šíje, hřbet) mezi dvěma širšími místy (NA)	<i>Hietakaula</i>
<i>laki</i>	vrcholek, špička	<i>Kirkkolaki</i>
<i>liika</i>	hřbet, který je pokračováním kopce (NA)	<i>Haukavaaranliika</i>
<i>nenä</i>	nos, výběžek, výčnělek	<i>Talvinenä</i>
<i>niska</i>	šíje, výběžek	<i>Mäenniska</i>
<i>palsa</i>	nízký pahorek okrouhlého tvaru	<i>Kiljupalsa</i>
<i>rova</i>	a) nižší, řídcí zalesněný, kamenitý hřeben, vyvýšenina (NA) b) vypálená, vyžďářená oblast (SP, 384)	<i>Siäikkäränrova</i>
<i>selkä</i>	hřbet	<i>Paloselkä</i>
<i>tieva</i>	písčitý hřeben (NA)	<i>Aittatieva</i>
<i>tunturi</i>	hora (bez lesního porostu)	<i>Olostunturi</i>
<i>törmä</i>	menší strmý sráz (NA)	<i>Aittatörmä</i>
<i>vaara</i>	zalesněný kopec ²⁹ (NA)	<i>Palovaara</i>

Tabulka 2 Apelativa označující vertikální přírodní útvary

V tabulce 3 jsou uvedena **oronyma označující horizontální krajinné prvky**. Dá se říci, že apelativa pro pojmenování těchto krajinných prvků odrážejí velkou všímavost pozorovatele a uživatele pomístního jména, který dokázal (a dokáže) rozlišit zdánlivě nenápadné odlišnosti v rámci velmi úzké skupiny pojmenovávaných objektů. Jedná se především o různé typy lesních porostů a mokřadů.

V pomístních jménech v oblasti Tornionlaakso existuje několik možností jak odkazovat k mokřadům. Rozhodujícím faktorem může být například to, jak moc je místo mokré a zda na něm něco roste

Vuoma je zajímavým apativem, protože má podle dvou různých zdrojů tři odlišné významy, které se však nemusí vzájemně vylučovat. Jedná se buď o „rozsáhlou mokřinu bez stromů“, nebo o „mokřad (obdělávaný)“, tedy takový, který byl vysušen (odvodněn) a zemědělsky využíván, což byl ve Finsku běžný způsob získávání půdy. Třetí význam, používaný podle SP (515) v severofinských nářečích je „zalesněné údolí“, které souvisí s významem sev.S. slova *vuopmi*, ze kterého bylo apativum *vuoma* převzáno. Podle SP (515) odkazuje toto apativum k „širokému říčnímu údolí“, případně „rozsáhlé bažinaté oblasti v údolí okolo řeky“³⁰.

²⁹ „(lähes) kokonaan metsän peittämä vuori mäki“ (NA)

³⁰ „laaja jokilaakso, laaja suoalue jokilaaksossa“ (SP, 515)

oronyma (horizontální):	charakteristika	příklady
<i>autto</i>	podmáčený listnatý les (NA)	<i>Rita-autto</i>
<i>jänkkä (jänkä)</i>	mokřad porostlý stromy ³¹	<i>Heinäjänkä</i>
<i>kaira</i>	vzdálená, neobydlená, nedotčená část lesa	<i>Simonkaira</i>
<i>kangas</i>	řídce rostlé jehličnany na písčité půdě (NA)	<i>Naaparaisekangas</i>
<i>korpi</i>	hluboký, tmavý les; pustina	<i>Joenkorpi</i>
<i>lamu</i>	rozsáhlý rovinatý les (NA)	<i>Pahtalamu</i>
<i>lehto</i>	listnatý lesík	<i>Pikkulehto</i>
<i>maa</i>	totéž co <i>kangas</i> (podle NA)	<i>Jäkälämaa</i>
<i>palo</i>	mýtina v lese vzniklá vypálením (NA)	<i>Isopalo</i>
<i>perä</i>	zadní část mokřadu nebo jezera, odkud přitéká voda a tedy vzdálenější a hůře dostupná	<i>Paskaperä</i>
<i>salo</i>	hluboký les	<i>Mellasalo</i>
<i>suo</i>	bažina, mokřina, močál	<i>Pahasuo</i>
<i>vuoma</i> ³²	a) mokřad (obdělávaný), (NA) b) rozsáhlá mokřina bez stromů (SP, 515) c) (v severofinských nářečích) zalesněné údolí (SP, 515)	<i>Kapustavuoma</i>

Tabulka 3 Apelativa označující horizontální přírodní útvary

V případě označování lesa, lesního porostu a území, hraje většinou roli, o jaký typ stromů se jedná, na jakém typu půdy (např. *autto* ‚podmáčený listnatý les‘, *lehto* ‚listnatý lesík‘, *lamu* ‚rozsáhlý rovinatý les‘), nebo jak je místo vzdálené (*kaira*³³ ‚vzdálená, neobydlená, nedotčená lesní oblast‘ nebo *perä*). Apelativum *perä* tak podle popisu³⁴ v NA označuje zadní část mokřadu, nebo jezera, odkud přitéká voda a oblast je tak pro uživatele pomístního jména vzdálenější a hůře dostupná.

Je zajímavé, že někdy se mohou tato hlediska (tedy typ porostu, povrchu a dostupnost) kombinovat i v jednom apelativu. Příkladem může být *korpi* nebo *kangas*. Apelativum *korpi* označuje ‚tmavý hluboký les‘, přičemž tmavý s velkou pravděpodobností odkazuje k jehličnatému typu lesa. Apelativum *kangas* se využívá pro označení jako řídký jehličnatý les na písčité půdě (NA).

³¹ „kuivahko puuta kasvava suo“ (NA), čes. „mokřad, který není tolik podmáčený a rostou na něm stromy“

³² suo (vijelty), (NA); „laaja puutonta suota“; podle (SP, 515) „Pohjois-Suomen murteissa vuoma tarkoittaa metsäistä laaksoa“

³³ V NA jsou dvě charakteristiky tohoto krajinného prvku: „kaukana oleva seutu“ (čes. „odlehá oblast“) a „koskematton, asumaton metsäseutu“ (čes. „nedotčená, neobydlená oblast v lese“).

³⁴ V NA je *perä* charakterizována „perukka, syrjäinen seutu“ a „suon tai järven pohjukka“ (NA).

Tabulka 4 popisuje apelativa, která se objevují v **hydronymech**. Tato apelativa však neoznačují vodní tok nebo plochu, ale **část země, povrchu, který je vodou vymezen**. Jedná se o krajinné prvky jako břehy, skaliska ve vodě, ostrohy a ostrovy.

hydronyma (ostrovy, ostrohy...)	charakteristika	příklady
<i>hieta</i>	píščina, písčité břeh	<i>Pappilahieta</i>
<i>kallio</i>	kámen, skalisko	<i>Purnunkallio</i>
<i>kari</i>	a) útes, „balvan nebo kameny čnící z vody, nebo těsně pod její hladinou, menší ostrůvky“ (NA) b) v nářečích severního Finska znamená také ‚proud, peřeje‘ ³⁵ (SP, 136)	<i>Kariniemenkari</i>
<i>niemi</i>	ostroh, výběžek	<i>Salmenniemi</i>
<i>pää</i>	vrchol, horní část; konec, spodní část (SP, 363), v tomto případě většinou ostrova	<i>Saarenpää</i>
<i>ranta</i>	břeh	<i>Kotiranta</i>
<i>saajo</i>	ostrůvek v mokřině (NA)	<i>Pellojärvenvaaransaajo</i>
<i>saari</i>	ostrov	<i>Lammassaari</i>

Tabulka 4 Apelativa označující hydronyma (ostrovy, ostrohy...)

V tabulce 5 jsou uvedena apelativa vyskytující se v **hydronymech**, a to taková, která označují **vodní plochy, vodní toky nebo jejich části**. Při využívání apelativ odkazujících k vodním plochám je rozhodujícím kritériem velikost daného krajinného prvku (např. *järvi* je větší než *lampi* a než *lantto*).

Část označující různé typy vodních toků se týká především potoků, říček a řek. Jde například o apelativa *oja* ‚potok, strouha‘, *joki* ‚řeka‘, nebo *eno* ‚velká řeka, proud‘, které se používá především v nářečích severního Finska, kam patří i oblast Tornionlaakso (SP, 47-48). Zajímavou podskupinu tvoří apelativa, která označují místa na toku nebo různou sílu proudu. Jedná se o následující apelativa: *koski* ‚peřeje‘, *korva* ‚místo na peřejích, kde je proud nejsilnější‘, *niva* ‚místo na řece, kde voda proudí nejrychleji‘, *suvanto* ‚tišina na řece‘. Přítomnost proudění může být důležitým faktorem v pojmenování i u menších vodotečí. Dá se předpokládat, že v kontrastu k apelativu *oja* ‚potok, strouha‘, se využívalo apelativa *kuru* ‚strouha se stojatou vodou‘.

³⁵ „Lapin ja Pohjois-Pohjanmaan murteissa *kari* tarkoittaa myös ´virtapaikkaa, koskea´ [...]“

K místům na toku se vztahují také následující apelativa *väylä* ‚proud, kanál‘, *pudas*, *vuopio* nebo *lompolo*. Apelativum *pudas* označuje místo na řece, kde se rameno větví, odděluje a poté se vlévá zpět do hlavního proudu (SP, 348). Apelativum *vuopio* (obrázek 14) odkazuje k říční zátoce, která je dlouhá, úzká a má i úzké ústí³⁶ (Räisänen 2005, 348). Slovo *lompolo* (viz obrázek 13) se zpravidla užívá k označení té části řeky, kde se řeka rozlévá a tvoří jezero. Řeka jím tak protéká a jezero je součástí řeky. Toto označení, respektive jeho interpretace může působit matoucím dojmem, protože totéž lze říci i o jiných vodních plochách (jezerech), kterými „protéká“ řeka.

hydronyma (vodní toky a plochy)	charakteristika	příklady
A) vodní plochy		
<i>järvi</i>	jezero	<i>Koirajärvi</i>
<i>lampi</i>	jezíčko, rybníček	<i>Heikkolampi</i>
<i>lantto</i>	jezíčko, malá vodní plocha	<i>Keinolantto</i>
B) vodní toky		
<i>eno</i>	velká řeka, proud	<i>Lataseno</i>
<i>joki</i>	řeka	<i>Kuusijoki</i>
<i>korva</i>	místo na peřejích, kde je proud nejsilnější (NA)	<i>Kärjenkorva</i>
<i>koski</i>	peřeje	<i>Alainenkoski</i>
<i>kuru</i>	strouha, kde není proud (NA)	<i>Sammakkokuru</i>
<i>oja</i>	potok, strouha	<i>Tervaoja</i>
<i>pudas</i>	místo na řece, kde se rameno větví a poté se vlévá zpět do hlavního proudu (SP, 348)	<i>Maitopudas</i> <i>Jolmanpudas</i>
<i>niva</i>	místo na řece, kde voda proudí rychleji (NA)	<i>Pirttiniva</i>
<i>suvanto</i>	tišina (na řece), kde proud plyne pomaleji	<i>Kalasuvanto</i>
<i>vuopi (vuopio)</i>	dlouhá úzká zátoka na řece ³⁷	<i>Palovuopio</i> <i>(Buollánvuohppi)</i>
<i>väylä</i>	průtok, kanál	<i>Etuväylä</i>
C) vodní toky i plochy		
<i>lahti</i>	zátoka	<i>Porolahti</i>
<i>lompolo</i>	místo na řece, kde se řeka rozlévá a tvoří jezero (NA)	<i>Karhulompolo</i>
<i>selkä</i>	rozsáhlejší část vodní plochy, kde nejsou ostrůvky (SP, 409)	<i>Hannujuntinselkä</i>
<i>suu</i>	ústí, i tam kde řeka vytéká z jezera	<i>Joensuu</i> ³⁸

Tabulka 5 Apelativa označující hydronyma (vodní plochy a toky)

³⁶ „(joen, usein kapeasuinen) kapea ja pitkä lahti“

³⁷ (Räisänen 2005, 348)

³⁸ „kohta, josta Kivijoki lähtee Kivijärvestä“ (NA), čes. „místa, odkud řeka Kivijoki vytéká z jezera Kivijärvi“

5.2 Víceslovná forma pomístních jmen – další typy kompozit

Vedle jednoslovných kompozit existují i další typy složených pomístních jmen. První typ lze označit jako „*Keski-Kivivaara*“ a druhý jako „*Keskinen Palojoki*“. Slova *keski-* a *keskinen* znamenají totéž (,střední, prostřední‘), význam slov zde však není důležitý. Roli hraje forma slova, ve které se slovo v těchto dvou typech pomístních jmen vyskytuje.³⁹

5.2.1 Typ *Keski-Kivivaara*

Tento typ lze ještě považovat za složené slovo (fin. *yhdyssana*). Pomístních jmen v této podobě není mnoho, nicméně existují. Zajímavé na této formě je to, že složená slova psaná s pomlčkou se ve finštině nevyskytují tak často (ve srovnání s kompozity psanými dohromady). Z pravidel pravopisu by se na pomístní jména vztahovaly pouze dva případy⁴⁰:

- a) použití pomlčky v případech, kdy se spojením první a druhé části složeniny vedle sebe sejdou stejné hlásky;
- b) jedna část kompozita je tvořena vlastním jménem⁴¹.

Těmto pravidlům odpovídají pomístní jména *Riekko-oja* nebo *Rita-autto* (a to dokonce oběma zároveň). Tento způsob napojování segmentů u složených pomístních jmen se však projevuje i tam, kde to není (podle pravidel) potřeba: např. *Palo-Kuusivaara*. Kromě toho se vyskytují i varianty jako je například *Ylä-Pahtavaara* a *Ylinen-Sorva*, kdy u druhého jména by byla mnohem pravděpodobnější forma slovního spojení, protože *ylinen* ,vysoký, hořejší‘ je adjektivum a mohlo by tedy stát samostatně. Obdobná situace je u složených pomístních jmen obsahujících segment *ala-* nebo *alainen* ,spodní, dolní‘ (např. *Ala-Pahtavaara*, *Alainen-Sorva*).

Za vysvětlení této nekonzistentnosti by se dala považovat nejistota sběratelů pomístních jmen při zápisování jména. Předpokládám, že naprostá většina pomístních jmen z této oblasti patří do kategorie mikrotoponym a jako taková existovala dlouhou dobu pouze v ústní formě. Při konzultaci s lokálními informanty mohli mít sběratelé problém s tím, že ani informanti sami nevěděli, jakou formou

³⁹ Stejně tak by se dalo pracovat například s označením *Pikku-Rahtunen* a *Pikku Jupukkajärvi*, kdy *pikku* má v obou formách stejný význam a oba názvy jsou navíc hydronymy (*Rahtunen* viz 5.1.2).

⁴⁰ <<http://webcgi.oulu.fi/oykk/abc/kielenhuolto/oikeinkirjoitus/valimerkit/yhdysmerkki/>> [cit. 8.6.2015].

⁴¹ U složených pomístních jmen však může docházet k tomu, že určující část je vlastní jméno ve tvaru genitivu a slova jsou spojena v jeden celek bez pomlčky (viz 5.1.3).

toponymum zapsat a varianta s pomlčkou mohla být „zlatou střední cestou“ a zároveň jakýmsi přechodným tvarem mezi jednoslovnými kompozity (fin. *yhdyssana*) a slovním spojením (fin. *sanaliitto*).

5.2.2 Typ *Keskinen Palojoki*

Tento typ názvu má formu slovního spojení, kdy je pomístní jméno tvořeno dvěma samostatnými slovy (jiná než dvouslovná spojení se mezi pomístními jmény dané oblasti ani nevyskytují). Ve srovnání s předchozím typem (*Keski-Kivivaara*) je tento častější. První část sousloví je atributivní a v naprosté většině případů obsahuje adjektivum. Druhá část pak obsahuje jiné složené pomístní jméno (velmi zřídka odvozené). Adjektivum v první části odkazuje k pozici (*Etuinen* ‚přední‘, *Takainen* ‚zadní‘, *Keskinen/Keskeinen* ‚prostřední‘ apod.) nebo velikosti krajinného prvku (*Iso* ‚velký‘; *Pikku*, *Pieni*, *Vähä* ‚malý‘).

Z hlediska sémantiky je tento typ velmi blízký předchozímu typu pomístních jmen. Další společný znak je ten, že se v první části kompozita nebo slovního spojení využívají nářeční tvary, nejedná se však o pravidlo. Mezi nejčastější nářeční tvary patří *Alinen* (< *Alainen* ‚dolní‘) a *Keskinen* (< *Keskeinen* ‚prostřední, střední‘).

5.3 Sémantický význam určující části typu *Keski-*, *Keskinen*

Složená pomístní jména a stejně tak i typy *Keski-Kivivaara* a *Keskinen Palojoki* se často objevují ve dvojicích, kdy tvoří vzájemné protiklady. Není to však pravidlem. První část je tvořena adjektivem, které vyjadřuje velikost nebo polohu a vymezuje se v protikladu k témuž jménu, které má opačnou vlastnost. Vyskytují se i případy, kdy je vlastnost vyjádřena u jednoho krajinného prvku a druhý je postaven do kontrastu tím, že se mu žádná opačná vlastnost nepřipíše (př. *Rahtunen* x *Pikku-Rahtunen*).

a) Vyjadřující velikost:

- *iso – pieni* (‚velký‘ - ‚malý‘): *Iso Lihajärvi* x *Pieni Lihajärvi*
- *iso – pikku* (‚velký‘ - ‚malý‘): *Iso Penäjäkallio* x *Pikku Penäjäkallio*
- *0 – pikku* (bez označení - ‚malý‘): *Riivijärvi* x *Pikku Riivijärvi*
- *iso – vähä* (‚velký‘ - ‚malý‘): *Iso Outilanvaara* x *Vähä Outilanvaara*.

b) Vyjadřující pozici v krajině

(ve vztahu k jinému krajinnému prvku nebo mluvčímu):

- *etu-/ etuinen – taka-/ takainen* (,přední‘ - ,zadní‘):

Etuinen Rovavaara x *Takainen Rovavaara*,

Etuväylä x *Takaväylä* (na řece)

Etuvaara x *Takavaara*;

- *ala-/ alainen / alinen – ylä-/ ylinen* (,spodní, dolní‘ - ,horní, vysoký‘):

Alinen Korpivaara x *Ylinen Korpivaara*,

Ala-Pahtavaara x *Ylä-Pahtavaara*.

Tato dvojice může označovat i místa na toku řeky, přičemž *Ylinen* se vztahuje vždy k tomu, co je po proudu výš:

Alainen-Sorva x *Ylinen-Sorva*⁴²,

Alainen Tapokoski x *Ylinen Tapokoski*.

V souvislosti se sémantikou názvů obsahující *etu-* a *taka-* lze zmínit složená pomístní jména obsahující v určující části slovo *koti-*, *koto-* ,domov‘, která stojí v protikladu s kompozity obsahujícími slova *perä-*, *taka-* ,zadní‘ (Kiviniemi 1990, 96-97). Podle záznamů v NA a z map jsou nicméně v této oblasti dohledatelná pouze jména, která se nevyskytují kontrastivně, např. *Kotiniva*, *Kotiranta*, *Kotivaara*.

Klasické skupiny toponym typu ,horní x střední x dolní“, jak je známe z české krajiny a názvosloví, nejsou pro finskou nomenklaturu tolik typické. V celé oblasti jsem našla pouze jednu trojici, která může sloužit jako příklad. Jména označují místa přímo na břehu řeky, podél jejího proudu: *Ylinen Jauhokangas* - *Keskinen Jauhokangas* - *Alainen Jauhokangas*. Pro zajímavost je nutno dodat, že v lokalitě je i *Jauho-oja* (,potok‘) a *Jauhosuvanto* (suvanto ,tišina na řece‘).

Jména obsahující segment *Keski-*, *keskeinen*, *keskinen* (,střední, prostřední‘), se mezi pomístními názvy vyskytují, ale zpravidla se nejedná o kontrast k jinému adjektivu. Stejně tak se samostatně (bez kontrastivního jména ve své blízkosti) mohou vyskytovat i pomístní názvy obsahující adjektiva jako *alainen*, *ylinen*, *iso*, *pikku*, *vähä* apod. V těchto případech se lze domnívat, že pomístní jména mající opačný význam se mohla původně vyskytovat paralelně, ale postupem doby zřejmě

⁴² Fin. slovo *sorva* označuje typ ryby (,perlín ostrobřichý‘), jiný význam, který by měl přímou souvislost s krajinným prvkem, se mi nepodařilo najít. Je však možné, že právě tento typ ryby byl s tímto místem spojován a místo po něm dostalo název.

jedno z dvojice vymizelo. Jako výjimku lze uvést případ pomístního jména *Kiviniemi*, které se vyskytuje v kombinaci *Iso – Pikku* i *Etuinen – Takainen*, existující tedy čtyři objekty v krajině v podstatě v těsné blízkosti, které si mluvčí označil podle toho, jak je sám vnímal ze své perspektivy.

Mezi analyzovanými pomístními jmény se objevila i dvojice *Talvi-Marttajärvi* x *Kesä-Marttajärvi*, kdy *talvi* ‚zima‘ a *kesä* ‚léto‘ opět vyjadřují protiklad. *Talvi*- se v pomístních jménech objevuje častěji než *Kesä*- (např. *Kesätienkorvenmaa*) a to především v severnějších částech oblasti Tornionlaako, (např. *Talvitienkuru* nebo *Talvi-Nunas*, která má i variantu v sev.S. *Dáve-Njunás*). Výskyt tohoto spojení v protikladu je nicméně neobvyklý. Vysvětlení může souviset buď s chovem sobů a jejich přesunem z pastviny na pastvinu během roku, se kterým pak souviselo i označení míst v krajině (Valtonen 2014, 67 a 99)⁴³. Toto však asi nebude úplně případ dvojice *Talvi-Marttajärvi* a *Kesä-Marttajärvi*, protože jezírka jsou velmi malá a velmi blízko sebe na to, aby pro pozici pastvin mohla mít význam. Je možné, že pojmenování pochází z orientace míst na sever (*talvi*) a na jih (*kesä*) a s tím souvisejícím množstvím slunečního svitu a případným táním ledu nebo teplotou vody. Je také pravděpodobné, že jedno pojmenování vzniklo analogicky na základě druhého (o pojmenovávání na základě vztahu k významu viz oddíl 2.4.3). Pokud už tedy existovalo označení obsahující *talvi*, a druhému krajinnému prvku název chyběl, byl analogicky využit název původní s tím, že se použilo slovo opačného významu (*kesä*).

Další dvojice, která není pro pomístní jména dané oblasti úplně typická je *ensimmäinen* x *toinen* (‚první‘ x ‚druhý‘) v názvech *Ensimmäinen Latnajärvi* a *Toinen Latnajärvi*. Je možné, že se jedná o pozici krajinného prvku vzhledem k mluvčímu. Tyto názvy jsou paralelní k pojmenování v sev.S. *Látnjajávrit*⁴⁴, které je v plurálu a očividně se vztahuje na obě jezera. Uživatel finské varianty se tak snažil rozlišit v rámci již zavedeného jména.

⁴³ „Elinkeinoista keskeisimmät kalastus ja poronhoito määrittävät myös koltasaamelaisten maisemankäyttöä, sillä asuinpaikkaa muutettiin kalojen kutuaikojen ja porojen vuotuisierron mukaan.“ (Valtonen 2014, 67)

⁴⁴ *látnjá* (GIEL) znamená v sev.S. mladou břízu.

5.4 Slovo tvorné hledisko vzniku pomístních jmen – shrnutí

V pomístních jménech zvolené části výzkumu v oblasti Tornionlaakso naprosto převažují jednoslovné složeniny. Někdy tato kompozita zahrnují i slovo vzniklé odvozením, případně jsou samy součástí slovního spojení. Finština má ke složeným slovům přirozenou tendenci a není proto překvapivé, že tento typ pojmenování v toponymii naprosto převažuje (Ainiala et al. 2008, 100).

Skládání za základní typ tvoření pomístních jmen považuje i Kiviniemi (1990, 88)⁴⁵ a to z toho důvodu, že tento způsob tvoření slov toho může sémanticky vyjádřit daleko více, protože nabízí různé možnosti, jak krajinné prvky individualizovat a tím je od sebe odlišit. Jako další důležitý typ tvoření Kiviniemi uvádí odvozování (1990, 87). To se však projevuje hlavně v místních jménech. V pomístních jménech této oblasti je hlavním způsobem tvoření právě skládání.

Základem pojmenování je apelativum, které tvoří určenou část pomístního jména. Toto apelativum označuje o jaký krajinný prvek se jedná. Sémantika apelativ (viz přehled v oddíle 5.1.4) odráží obeznámenost uživatelů s krajinou a vnímavost vůči nejmenším odlišnostem. Tyto detaily bylo zapotřebí vidět a znát, protože pomáhaly místo přesně určit. Dá říci, že právě pro svou formu, kdy se vedle sebe kladou jednotlivé prvky popisující krajinu a objekty v ní, je tento typ pomístních jmen (kompozita) poměrně snadno srozumitelný. Pomístní jméno jasně určuje, o jaký krajinný prvek se jedná a případně v blízkosti jakého dalšího, významnějšího, krajinného prvku se vyskytuje. Není tak výjimkou, že se v pomístním jménu typu kompozita vyskytují apelativa popisující krajinné prvky v určené i určující části.

⁴⁵ „Toinen keskeinen sanamuodostustapa, sanojen yhdistys (kompositio), on semanttisesti ilmaisuvoimaisempi, koska se tarjoaa enemmän erilaisia yksilöintimahdollisuuksia. Siksi yhdysnimi on paikannimistön perusrakennetyyppi.“

6. Přejímání z okolních jazyků

Slova, a tedy i pomístní jména, mohou vznikat odvozováním nebo skládáním na základě využití domácích (v tomto případě myšleno finských) jazykových prvků. Dalším způsobem, jak v jazyce mohou vznikat nová slova, je jejich přejímání.

I když přejímání slov probíhá stejnými procesy ve všech oblastech slovní zásoby, mělo by se rozlišovat mezi výpůjčkami v běžné slovní zásobě a vypůjčenými jmény. Důvodem je to, že výpůjčky ve slovní zásobě se chovají jako jiná slova, zůstávají i nadále alespoň do určité míry produktivní a mohou být využita při tvorbě toponym. Oproti tomu vypůjčená jména obsahují prvky, které už ve slovní zásobě nevyužívají, nejsou produktivní a ani nefungují jako jiná běžná apelativa. (Valtonen 2014, 334.)

6.1 Procesy přejímání cizích slov

Výpůjčky jsou přirozený způsob obohacování slovní zásoby a rozlišují se dva hlavní typy: z cizího jazyka se přejímá nový pojem rovnou s pojmenováním, nebo se přijme nové pojmenování pro již existující pojem v domácím jazyce (Černý 1998, 32).

Velmi často při přejímání cizích slov dochází také k jejich uzpůsobení domácímu jazyku, a to na úrovni fonologické, morfologické, lexikologické či semantické (Černý 1998, 33-34). Adaptace slov na fonologické úrovni je nejčastějším projevem reakce dvou jazyků, které jsou v úzkém kontaktu (Nicolaisen 1979, 53-56). Za způsob adaptování slov na morfologické a lexikologické úrovni lze považovat kalkování. Kalk je slovo (složené, odvozené) či víceslovné spojení, které je „vytvořené z domácích prvků avšak podle cizího modelu“ (Lotko 2003, 58). Čermák (2011, 160), dokonce označuje kalk za „zvláštní přechod mezi výpůjčkou a vlastním tvořením nového pojmenování“. V rámci adaptace cizích slov na morfologické a lexikologické úrovni může docházet k hybridizaci a vzniku tzv. hybridních slov, tedy „spojování prvků z různých jazyků v jednom slově, např. ve složeninách, n[ebo] při odvozování“ (Lotko 2003, 46). Změny na semantické úrovni znamenají, že slovo je využito pro jinou skutečnost, kdy forma slova zůstává stejná, ale obsah je jiný. Toto zpravidla souvisí s porozuměním, nebo spíše nepochopením, které může vycházet již z fonetické adaptace slova.

Trochu odlišný typ dělení pomístních jmen podle procesu vzniku a vztahu k paralelám v jiných jazycích využívá Taarna Valtonen (2014, 333-352):

- 1) **Přímé výpůjčky** (*lainaparit*), které odpovídají adaptaci na fonologické rovině.
- 2) **Překladové** (nebo nepřímé) **výpůjčky** (*käännösparit*), které odpovídají adaptacím na morfologické a lexikologické úrovni. Tento typ výpůjčky může zůstat sémanticky identický se zdrojovým slovem a význam je přeložen do cílového jazyka, případně může být sémanticky volnější či úplně posunutý. (Valtonen 2014, 333.) Zajímavý problém, který vzniká na základě morfologických rozdílů při přejímání mezi skandinávskými jazyky a finštinou na straně jedné a sámskými jazyky na straně druhé, jsou zdobněliny. V sámských pomístních jménech jsou deminutiva naprosto běžným jevem, což však není případ ani skandinávských jazyků, ani finštiny. Tento morfologický prvek není možné při překladových výpůjčkách reflektovat, ale někdy bývá ve finštině zachován v sémantické rovině: např. Inar.S. *Lávuriggee/jávrááh* [dem.] > *Laavurenkaan/lammet*. V původním názvu je určená část zdobnělinou v plurálu, toto bylo zachováno ve finské adaptaci názvu, kdy bylo použito slovo *lampi* (‘jezíčko’) v plurálové formě *lammet* (Valtonen 2014, 344).
- 3) **Nezávislá pojmenování** (*riippumattomat / vapaat parit*), které vznikla bez vlivu jiných jazyků. Podle Valtonen tento typ pojmenování není až tak zajímavý, protože sděluje pouze to, že kontakt mezi jazyky při vzniku jmen nebyl. (Valtonen 2014, 334.) Navíc vzhledem k intenzitě jazykového kontaktu v této oblasti je tento typ pojmenování velmi řídký. V severní části oblasti Tornionlaakso se běžně vyskytují paralelní názvy ve finštině a severní sámštině, je ale zřejmé, že u finské varianty se jedná o přímou či překladovou výpůjčku, která nějakým způsobem původní sámské pojmenování reflektuje.

Znalost jazyka, ze kterého výpůjčka pochází, má vliv na to, jakým způsobem k její adaptaci dojde. V případě přímých výpůjček není třeba, aby nový uživatel, který pojmenování přejímá do svého jazyka, musel při přejímání výchozímu jazyku bezpodmínečně rozumět. Slovo bývá pak často pouze uzpůsobeno fonetickému systému cílového jazyka. O tom svědčí pomístní názvy (větších říčních toků) přejaté do finštiny ze severní sámštiny: *Teno* < *Deatnu*, *Kevo* < *Geavvu*. (Valtonen 2014, 336-337.)

U částečně adaptovaných vypůjčených slov (*osamukaelmat*), které se dají považovat za podskupinu překladových výpůjček a zároveň se jedná o hybridní slova, je naopak zapotřebí alespoň částečná znalost výchozího jazyka (porozumění významu pojmenování a pochopení jeho rozdělení na dvě části). V přejímkách ze sámštiny je tato forma adaptace poměrně častá a týká se hlavně určující části slova⁴⁶, např. *Paistunturit* < sev.S. *Báišduottar*. Varianty, kdy by byla adoptovaná určená část a určující část by byla překladovou výpůjčkou, jsou velmi řídké. (Valtonen 2014, 338.)

6.2 Okolní jazyky jako výchozí zdroj pro jazykové vypůjčky

Vliv na přejímání z cizích jazyků mohou mít následující faktory. Jedná se o jejich genealogickou příbuznost, případnou typologickou podobnost a především geografickou blízkost a tím i intenzivní jazykový kontakt.

Příkladem vlivu genealogické příbuznosti a typologické podobnosti na přejímání slov mohou být apelativa označující krajinné prvky ve finštině a sámských jazycích. Ta mají často stejný původ a jsou si navzájem stále tak podobná, že jejich přejímání do finštiny prostřednictvím částečného překládání významu probíhalo velmi přirozeně (Valtonen 2014, 338).⁴⁷ Zdá se, že čím odlišnější je syntaktická a semantická struktura dvou jazyků, tím obtížnější je spojit prvky z těchto dvou jazyků v jednom toponymu, protože vypůjčená slova se musí přizpůsobit formálním pravidlům cílového jazyka. Přijímání některých nezvyklých hláskových kombinací je jednodušší než v případě morfologických prvků (viz přejímání deminutivních tvarů ze sámských jazyků, pro které finština nemá odpovídající morfologické prvky).

Význam vlivu dlouhodobého jazykového kontaktu v dané oblasti je vidět na poměru zastoupení jazyků v pomístních jménech především v severní části oblasti Tornionlaakso. Dá se říci, že čím dále na sever, tím větší poměr společných slov ve ve slovní zásobě obou jazyků je.

⁴⁶ „Tällaisia lainoja kutsutaan määriteosamukaelmiksi.“ (Valtonen 2014, 338)

⁴⁷ „Suomen ja saamen kielten maastoappellatiivit ovat usein historiallisesti samaa kantaa ja muistuttavat edelleen toisiaan niin paljon, että tällainen osittainen kääntäminen on taphtunut hyvin luontevasti“

Obzvláště u apelativ užívaných v určené části pomístních jmen, mohl uživatel narazit na to, že v oficiálně užívaných jazycích (v této oblasti finštině a švédštině) neexistovaly odpovídající protějšky pro apelativa, která měly pro detailní popis krajiny sámské jazyky. Začaly se tedy používat semanticky nejasné sámské protějšky, které ovšem patří ke stejnému semantickému poli ve výchozím i cílovém jazyce a v podstatě tak odpovídají významu apelativa ve výchozím jazyce. (Valtonen 2014, 345.)

6.3 Původ apelativ označující krajinné prvky v oblasti Tornionlaakso

Přejatá slova se do pomístních jmen v této oblasti dostávala především ze dvou „cizích“, nebo spíše menšinových, skupin jazyků: ze švédštiny a sámských jazyků. Dalším jazykem v této oblasti je *meänkieli* (viz podkapitola 3.3), ale ten je ve své podstatě velmi blízko finštině. Podle Andersson & Kangassalo (2003, 121) jsou i ve variantách finštiny (na území Finska), kterou se v oblasti Tornionlaakso hovoří, výpůjčky jak ze švédštiny, tak ze severní sámštiny, což je dobře vidět právě na apelativech v pomístních jménech. Vzhledem k tomu, že na finském území je *meänkieli* považován za nářečí finštiny a sám byl cílovým jazykem mnoha výpůjček, dá se tedy říci, že jako takový neměl, a nemá, jako zdrojový (výchozí) jazyk pro další výpůjčky příliš vliv. Ve srovnání s ostatními jazyky, ze kterých čerpal, tedy není tak významný. Za mnohem důležitější by v tomto ohledu bylo možné považovat právě severní sámštinu a švédštinu.

Uvádím přehled původu apelativ obsažených v určených částech pomístních jmen v oblasti Tornionlaakso. V následujících tabulkách jsou zahrnuta ta slova, která nepatří do běžné finské slovní zásoby a souvisí s geografickou oblastí (nářečí) nebo do finštiny přešla z jiného jazyka. Využívám stejné krajinné prvky, které jsou uvedeny v oddílu 5.1.4. Sámská pomístní jména neuvádím, pokud nemají přímou souvislost s finštinou, například přejatý prvek nebo dva paralelní názvy jako ilustraci k finské variantě.

Dále je třeba zdůraznit, že se jedná o původ slov v rámci toponym, protože mezi běžnými slovními výpůjčkami a výpůjčkami jmen (pomístních názvů) je rozdíl (viz úvod ke kapitole 6). Je tak možné, že slova, která nejsou mezi apelativy uvedena, protože se vyskytují v běžné slovní zásobě, mají cizí původ.

Na základě porovnání finských apelativ podle původu je možné je rozdělit do čtyř skupin. Apelativa v určené části pomístního jména mohou být:

- 1) finského původu, přičemž apelativum je součástí běžné slovní zásoby;
- 2) finského původu, ale vyskytující se pouze jako nářeční varianty;
- 3) výpůjčky z germánských (skandinávských) jazyků;
- 4) výpůjčky ze sámských jazyků (v tomto případě ze sev.S.).

Do první skupiny by patřila např. apelativa *harju*, *kaula*, *laki*, *niska*, *selkä*, *korpi*, *lehto*, *salo*, *suo*, *hieta*, *niemi*, *pää*, *ranta*, *saari*, *järvi*, *lampi*, *joki*, *koski*, *väylä*, *lahti*, *suu*. Jedná se o slova, která patří k historicky nejstarším vrstvám jazyka (např. *korpi*, *niemi*, *saari*, *järvi*, *koski*, *lahti*) a je zajímavé, že se mezi nimi pro označení krajinných prvků objevují velmi často označení pro části těla (*kaula* ‚krk‘, *niska* ‚šije‘, *selkä* ‚záda‘, *pää* ‚hlava‘, *suu* ‚ústa‘).

krajinný prvek	finská slova, nářeční varianty
<i>autto</i>	fin. – patrně nářeční
<i>korva</i>	fin. – ‚blízkost proudu a peřejím‘, ale geografická nářeční odlišnost: v severním Finsku, pod vlivem sámských jazyků, označuje ‚malé peřeje‘ (SP, 180)
<i>kuru</i>	fin. – nářeční (SP, 199)
<i>lamu</i>	fin. – patrně nářeční
<i>lantto</i>	fin. – patrně nářeční
<i>liika</i>	fin. – patrně nářeční
<i>oja</i>	fin. – především v západních nářečích (SP, 302)
<i>saajo</i>	fin. – patrně nářeční
<i>tieva</i>	fin. – patrně nářeční
<i>törmä</i>	fin. – patrně nářeční
<i>vuoma</i>	fin. nářeční varianta pro (obdělávaný) mokřad (NA); ‚rozsáhlá mokřina bez stromů‘; případně zalesněné (a zřejmě podmačené) říční údolí (SP, 515)

Tabulka 6 Nářeční varianty apelativ označující krajinné prvky

Nářeční varianty jsou buď přímo uvedeny např. v SP nebo jiných publikacích, nebo se na ně dá z toho, že na kartotéční lístky v NA apelativum vysvětlují. To ukazuje, že slovo není časté v běžné slovní zásobě a sběratel v dané lokalitě usoudil, že vysvětlení je potřeba. Z tabulky uvádějící apelativa, která jsou původně finská ale vyskytující se jako nářeční varianty, lze vyčíst, že se jedná především o oronyma označující horizontální přírodní útvary (*autto*, *lamu*) a hydronyma (*korva*, *lantto*,

oja, saajo). Nedá se s určitostí říci, zda označují krajinný prvek, který by byl o tolik jiný než jinde ve Finsku, že by vyžadoval zvláštní označení. Spíše se jedná o jazykovou variantu, která může fungovat jako upřesnění, být hyponymem k obecnějšímu výrazu. Pouze u jednoho apelativa, *korva*, které se vyskytuje běžně v jazyce, došlo k posunu významu, který je vázán na danou oblast. Původní význam byl ‚místo u peřejí‘, kdežto v oblasti Tornionlaakso toto slovo označuje přímo ‚proud‘, ‚peřeje‘ (SP, 180). V SP (180) je to vysvětleno vlivem sámských jazyků, ale bohužel už neuvádí, v čem vliv spočíval. Možná v sev.S. existuje více výrazů pro ‚proud‘ a aby jim finština mohla „stačit“, vypomohla si slovem, které bylo významově blízko.

U přejatých apelativ germánského původu překvapí jak jejich malé množství, tak jejich vysoký stupeň asimilace. Finštině se přizpůsobily především na fonologické úrovni a navíc jsou (*kallio* i *kari*) součástí běžné slovní zásoby, což naznačuje, že byla přejata už velmi dávno.

Velmi dobře asimilovaná jsou i pomístní jména v oblasti Tornilaakso. Je takřka nemožné najít pomístní jméno, které by bylo „zjevně švédské“ a to i navzdory blízkosti švédských hranic. Z mapy původ jména vyčíst nelze, protože už se vyskytuje v pofinštěné formě, ale tato informace, pokud existuje, se dá dohledat na kartotéčních lístcích v NA. I tak je těchto jmen velmi málo. Z oblasti obce Ylitornio se mi podařilo najít pouze jedno pomístní jméno, u kterého byl explicitně uveden švédský původ. Podle informátora toto pomístní jméno *Laaka* označovalo ‚velký kámen‘ a pocházelo ze šv. *flak* (‚velký kámen‘). Tato fonetická adaptace slova odráží běžnou situaci při přejímání ze švédštiny, jazyka, který má oproti finštině jinou hláskovou strukturu. Slova ze švédštiny jsou do běžné slovní zásoby přejímána především jako přímé výpůjčky a adaptována na fonologické úrovni, tedy přizpůsobena tak, aby se novým uživatelům dobře vyslovala. Většinou se to týká redukce počtu souhlásek, především na začátku slov: *flak* > *laaka*, *skär* > *kari*.

krajinný prvek	výpůjčky germánského (skandinávského) původu
<i>kallio</i>	< germánská výpůjčka, objevuje se i v okolních příbuzných jazycích (SP, 128)
<i>kari</i>	< výpůjčka ze skand. jazyků, viz <i>skär</i> (šv.) ‚balvan, útes, ostrůvky‘ (SP, 136)

Tabulka 7 Apelativa germánského původu

Nejvíce přejatých apelativ pro určenou část v pomístních názvech pochází ze severní sámštiny. Vysvětlením je dlouhodobý a intenzivní jazykový kontakt a potřeba popisu krajiny a odlišení jednotlivých krajinných prvků, pro které mluvčím finštiny chyběly odpovídající protějšky. Začali tedy využívat stávající sámské názvy, které postupně přešly do finštiny, vyskytují se však především jako nářeční varianty. Příkladem může být apelativum *lompolo*, které je typické tuto oblast – jako slovo i jako krajinný prvek (SP, 243, 247-248). Překvapivé je, že některá slova se objevují regionálně i v rámci dané oblasti: např. apelativum *eno* je typické pouze pro severní část Laponska a oblasti Tornionlaakso, kdežto apelativum *jänkkä* pro západní území těchto oblastí. Toto apelativum má i variantu *jänkä*, která se vyskytuje ve východnější části tohoto území (SP, 117). V oblasti, kterou jsem se zabývala, tedy na západě u hranic se Švédskem, se vyskytovala pouze varianta *jänkkä*.

krajinný prvek	výpůjčky ze sámských jazyků
<i>eno</i>	< sev.S. <i>eatnu</i> (SP 45, 47-48)
<i>jänkkä</i> (<i>jänkä</i>)	< sev.S. <i>jeaggi</i> (srov. Inar.S. <i>jeggi</i>), (SP, 117)
<i>kaira</i>	< sev.S. <i>skaidi</i> (Inar.S. <i>skäidī</i>), (SP, 123)
<i>lompolo</i>	< sev.S. <i>luoppal</i> (Inar.S. <i>luobâl</i>) (SP, 243, 247-248)
<i>niva</i>	původně karelské nář. (V Finsko) <i>niva</i> > sev.S. <i>njavvi</i> > fin. <i>niva</i> ⁴⁸ (SP, 291)
<i>palsa</i>	< sev.S. <i>balsa</i> (WIK)
<i>rova</i>	< sev.S. <i>roavvi</i> , nářeční slovo pro oblast Tornionlaakso (SP, 384)
<i>tunturi</i>	< sev.S. <i>duottar</i> , Inar.S. <i>tuodâr</i> (SP, 44, 465-466)
<i>vaara</i>	< sev.S. <i>várri</i> (SP, 485)
<i>vuoma</i>	původně fin. <i>uoma</i> > přejato do sev.S. <i>vuopmi</i> > do fin. <i>vuoma</i> (SP, 515)
<i>vuopi</i> (<i>vuopio</i>)	< sev.S. <i>vuohppi</i> ⁴⁹

Tabulka 8 Apelativa přejatá ze sámských jazyků

⁴⁸ „Arvellaan, että karjalaismurteissa tunnettu sana on lainautunut saameen (mm. pohjoissaamessa *njavvi*), mistä se on puolestaan lainatunut“ (SP, 291).

⁴⁹ (Räsänen 2005, 348)

Pro ilustraci uvádím příklady pomístních jmen v severní oblasti Tornionlaakso, které mají dvě formy. Jednu v severní sámštině, která je starší, a přejatou a uzpůsobenou formu ve finštině. Nedá se s určitostí říct, která z variant je užívanější v mluveném kontaktu, ale na mapách se tyto dva názvy vyskytují paralelně.

sámské pomístní jméno B-G	finská varianta	sámské pomístní jméno H-V	finská varianta
<i>Balggesvárri</i>	<i>Palkkisvaara</i>	<i>Hávgavuopmi</i>	<i>Haukivuoma</i>
<i>Báphajávri</i>	<i>Papinjärvi</i>	<i>Lámmasguoika</i>	<i>Alinen Lammaskoski</i>
<i>Bearanguoika</i>	<i>Peerakoski</i>	<i>Máljjašjohka</i>	<i>Maljasjoki</i>
<i>Bearansavvon</i>	<i>Peerasuvanto</i>	<i>Mallanjárga</i>	<i>Mallanniemi</i>
<i>Boazosuolu</i>	<i>Porosaari</i>	<i>Mávnnavárri</i>	<i>Mustavaara</i>
<i>Čuovžávuohppi</i>	<i>Siikavuopio</i>	<i>Mohkkevárri</i>	<i>Mukkavaara</i>
<i>Dáččajávri</i>	<i>Taatsajärvi</i>	<i>Mutokkátluokta</i>	<i>Muotkatakanlahti</i>
<i>Fállejávri</i>	<i>Vällijärvi</i>	<i>Oiggojávri</i>	<i>Oikojärvi</i>
<i>Gáhkkorjávrráš</i>	<i>Kaakkurilanto</i>	<i>Seiddenvuohppi</i>	<i>Seitavuopio</i>
<i>Gárasavvon</i>	<i>Kaasesuvanto</i>	<i>Taatsasuvanto</i>	<i>Dáččasavvon</i>
<i>Gárjilvárri</i>	<i>Karjalanvaara</i>	<i>Talvi-Nunas</i>	<i>Dáve-Njunás</i>
<i>Gelotjávri</i>	<i>Kelottijärvi</i>	<i>Vuoggášnjavvi</i>	<i>Vuokkasenniva</i>
<i>Gokkovuopmi</i>	<i>Kokkovuoma</i>	<i>Vuopmevárri</i>	<i>Vuomavaara</i>
<i>Golddaluokta</i>	<i>Koltalahti</i>		
<i>Gounnavárri</i>	<i>Kuonnavaara</i>		
<i>Govddamuotki</i>	<i>Kouttamuotka</i>		

Tabulka 9 Příklady pomístních jmen v severní části oblasti Tornionlaakso, které mají paralelní formy v severní sámštině a finštině

6.4 Pomístní jména z hlediska jazykového původu – shrnutí

Na základě uvedených příkladů se dá říci, že přejímání pomístních jmen případně jen jejich částí (apelativa pro určenou část toponyma), probíhá několika způsoby:

- a) adaptací slova nebo názvu na fonologické úrovni (přímé výpůjčky);
- b) adaptací slova na morfologické úrovni (nepřímé, překladové výpůjčky), sem se dají také zařadit pomístní jména vzniklá kalkováním nebo hybridizací;
- c) adaptací na sémantické úrovni, kdy dochází k posunu významu; tento způsob je popsán u konkrétních případů a příkladů skupin a) a b), protože se všechny způsoby adaptace často mohou kombinovat.

a) Přímé výpůjčky

Toto se týká naprosté většiny přejatých apelativ uvedených v přehledu určených částí. Typické pro slova přejímaná do finské slovní zásoby jsou následující změny:

- Změna znělosti: sev.S. *duottar* > *tunturi*, a sev.S. *balsa* > *palsa*.
- Redukce souhlásek, především na začátku slova (stejně jako u germánských výpůjček): sev.S. *skadi* (Inar.S. *skäidi*) > *kaira*, tomto případě došlo také ke změně *d/đ* > *r* (SP, 123).

Slova *tunturi* a *kaira* byla uzpůsobena nejen hláskově, ale došlo u nich i k sémantickému posunu. Slovo *duottar* v sev.S. označuje několik kopců, nebo vrcholků tohoto typu (holé návrší) blízko sebe, kdežto ve finštině slovo označuje pouze jednotlivé kopce a vrcholky (SP, 44, 465-466). Apelativum *kaira* mělo v sámských jazycích původně význam ‚souš mezi dvěma řekami‘, ale při převzetí do finštiny vzniklo nářeční slovo s významem ‚divočina, pustina, odlehlá neobydlená oblast‘ (SP, 123). Zajímavý případ je apelativum *palsa*, které bylo převzato ze sev.S. (WIK), ale přes finštinu se rozšířilo jako geomorfologický termín označující krajinný prvek oblasti permafrostu i do dalších jazyků.

Velmi specifický případ představují apelativa *niva* a *vuoma*. Obě slova jsou původně z finštiny, ale z nějakého důvodu byla přejata do sámských jazyků, a konkrétně ze severní sámštiny se vrátila zpět do finštiny. To vše pouze s drobnými fonetickými úpravami a v podstatě beze změny významu. (SP 291, 515.)

- fin. *niva* (karelské nářečí V Finska) > sev.S. *njavvi* > fin. *niva*;
- fin. *uoma* > sev.S. *vuopmi* > fin. *vuoma*.

b) Překladové výpůjčky u apelativ používaných v určené části pomístních jmen se příliš nevyskytují. O to častější je však hybridizace, kdy dochází ke spojení již přejatého slova ze sev.S. v určené části a finského slova běžné slovní zásoby v určující části. Hybridní slova a kalky se pak hojně vyskytují v případě konkrétních pomístních jmen.

1) Hybridní tvary

Variant, kdy se původně sámské slovo (v následujících příkladech podtrženo) vyskytuje v určené nebo i určující části pomístního jména, může být více. Nejčastější jsou kompozita skládající se ze dvou segmentů, např. *Uusi/jä^{nk}kä*, *Kivi/vu^opio* nebo *Lintu/jä^{nk}käⁿ/maa*. V rámci jednoho názvu může segmentů být i více. Příkladem je *Seita/vu^opion/perä/jä^{nk}kä* obsahující tři prvky sev.S. původu.

2) Úplné kalky

U konkrétních pomístních jmen, která existují jako paralela k variantě v sev.S. je však překlad, respektive kalkování poměrně časté, není však pravidlem, a překlady se vyskytují spíše u pomístních názvů, které obsahují běžná, důležitá a často užívaná slova. Např.:

- sev.S. *Boazo/suolu* > fin. *Poro/saari* ,sob + ostrov‘;
- sev.S. *Čuovžávuohppi* > fin *Siikavuopio* ,prase + zátoka‘;
- sev.S. *Gáhkkorjávrráš* > fin. *Kaakkurilanto* ,potáplice + jezírko‘.

První dva příklady jsou kalky. Poslední pomístní název je sice překladem, ale není kalkem, protože morfémy si neodpovídají. Určená část v sev.S. *jávrráš* je deminutivum, pro což ve finštině nejsou morfologické tvary. Místo toho byl použit jiný lexém, který má tentýž semantický význam. Vycházím z příkladu

uvedeného Valtonen (2014, 344), (viz oddíl 6.1), která zmiňuje pomístní název Inar.S. *Lávuriggee/jávrááh* (deminutivum) a jeho adaptaci na fin. *Laavurenkaan/lammet*. Vzhledem k tomu, že fin. varianta *Kaakkurilantto* vyjadřuje označení velmi malé vodní plochy, jezírka, dá se usuzovat, že sev.S. *jávrráš* vyjadřuje stejně jako Inar.S. *jávrááh*, zdrobnělinu. Zajímavé je, že při přejímání z obou typů sámštiny si finština poradila stejným způsobem a byla použita slova s odpovídajícím sémantickým významem (*lampi* je takřka totožné s *lantto*, které ovšem není tak časté).

3) Překlad pouze určené část pomístního názvu:

- sev.S. *Malla/njárga* > fin. *Mallan/niemi* ‚Malla(n)?+ostroh‘
- sev.S. *Lámmas/guoika* > fin. *Alinen Lammas/koski*

Druhý příklad je zajímavý tím, že se pojmenování sémanticky zúžilo (kompozitum je blíže určeno adjektivem *alinen* ‚spodní/dolní‘). Pomístní jméno bylo jinak přejato do finštiny tím, že se přeložila určená část (*koski* ‚peřeje‘). Určující část byla přejata zdánlivě beze změn (význam slova slova *lámmas* se mi nepodařilo zjistit). Slovo *lammas* však ve fin. označuje ‚ovci‘ a je zřejmé, že význam pojmenování se sémanticky posunul, protože ‚ovce‘ je v sev.S. označována jako *sávza* (GIEL). Toto pomístní jméno tak lze uvést jako příklad i v následující skupině.

4) Zvláštní případ je, když se adaptované slovo ve finštině tváří jako kalk, tedy slovo skládající se z odpovídajících morfologických tvarů, ale ve skutečnosti se jedná pouze o adaptaci na fonologické rovině. Příkladem může být pomístní jméno *Gokko/vuompi*, které má finskou paralelu *Kokko/vuoma*. Slovo *kokko* ve finštině skutečně existuje, je homonymní s významy ‚hranice (oheň)‘ nebo ‚orel‘. Při dohledávání slovo *gokko* v sev.S. se ukázalo, že toto slovo se vyskytuje, nicméně se jedná o adverbium vyjadřující ‚kde, odkud‘ (GIEL)⁵⁰.

⁵⁰ „(adv.) missä kohden, (adv.) missä täsmälleen, (adv.) mistä, (adv.) mistä kohtaa“ (GIEL)

Nejčastějším typem přejímání jsou přímé a překladové výpůjčky. Nezávislé páry (viz podkapitola 6.1) se vzhledem k intenzitě jazykového kontaktu v této oblasti v podstatě neobjevují. V severní části oblasti Tornionlaakso se běžně vyskytují paralelní názvy ve finštině a severní sámštině (viz obrázek 11 a 12), je ale zřejmé, že u finské varianty se jedná a přímou či překladovou výpůjčku, která nějakým způsobem původní sámské pojmenování reflektuje.

Apelativa sámského původu jsou tak co do počtu tak do možností způsobu přejímání a různé stupně asimilace, nejsilnější skupinou. I přesto má však finština tendence využívat slova z vlastní slovní zásoby, používat překladové ekvivalenty, nebo si slovo nějakým způsobem upravit a přijmout za své. Tato slova jsou pak často nářečního charakteru. V přejímání hraje velkou roli fonetický systém cílového jazyka, kterému je přejímané slovo uzpůsobeno. Znalost výchozího jazyka, respektive slov (segmentů) v pomístních jménech není tak podstatná a projevuje se pouze v případě slov, která patří k centrální slovní zásobě, respektive u entit, které byly důležitou součástí každodenního života.

7. Závěr

V své práci jsem analyzovala pomístní jména oblasti Tornionlaakso na území hranice mezi Finskem a Švédskem z hlediska slovotvorného a z hlediska jejich jazykového původu a procesů vzniku. I když nebylo možné sebrat a postihnout všechna pomístní jména ve zvolené oblasti, dá se říct, že sebraný vzorek zachycuje tendence, které při jejich vzniku převažovaly.

Po slovotvorné stránce u pomístních jmen v této oblasti je nejčastějším procesem vzniku skládání. Jednoslovná pojmenování, neodvozené i odvozené formy jsou velmi řídké. Možným důvodem této tendence k vytváření složených pomístních jmen (ve formě jednoslovných kompozit nebo slovních spojení) může být mimo jiné i to, že tyto tvary jsou ve své podstatě velmi popisné. Složená pomístní jména obsahují dvě části: část určenou, základní (*perusosa*), která označuje typ krajinného prvku, a část určující (*määriteosa*), která část základní blíže specifikuje a vymezuje především vůči jiným krajinným prvkům stejného typu, které se v okolí mohou vyskytovat. V části určující jsou obvykle substantiva ve tvaru nominativu nebo genitivu, přičemž pády vyjadřují vztah mezi oběma částmi. Dále v určující části mohou být adjektiva nebo nesklonné tvary typu *Etu-*, *Taka-*, *Yli-* apod. V určující části složeného pomístního jména může stát i jiné kompozitum, tedy jiné pomístní jméno, což ukazuje tendenci pomístních jmen k řetězení, neboli vytváření dalších generací jmen, kdy další vzniklé pomístní jméno je určené předchozím. V oblasti Tornionlaakso se nejčastěji vyskytují „dvougenerační pomístní jména“, například když se jméno kopce *Palovaara* přeneslo na mokřad v jeho blízkosti *Palovaaran/perä*, přičemž vztah mezi nimi je vyjádřen genitivním tvarem určující části. Variantou kompozit jsou pomístní jména typu *Keski-Kivivaara*, která představují určitý přechod k víceslovnému názvu jako je například *Keskinen Palojoki*, oba tyto typy pojmenování jsou však v porovnání s jednoslovnými kompozity méně časté.

Důležitou roli v tvoření pomístních jmen hrají apelativa, která se využívají v určené části jmen. Pro označení jednoho typu krajinného prvku se jich může vyskytovat i několik, což z českého pohledu, tedy z pohledu někoho, kdo krajinu této oblasti nezná a nedokáže vnímat drobné rozdíly mezi krajinnými prvky, může působit překvapivě. Například pro „mokřad“, zde existují apelativa *jänkkä*, *perä*, *suo*, *vuoma*; pro označení kopců *rova*, *vaara*, *tunturi*, *palsa*; a pro označení lesa *autto*,

lamu, lehto, kaira, kangas, korpi, maa, salo. Tyto odlišné názvy mohou zahrnovat přítomnost a případně typ porostu, dostupnost místa nebo typ půdy. Tedy charakteristiky, které byly pro uživatele pomístních jmen v dané oblasti důležité.

Většina těchto apelativ je součástí běžné finské slovní zásoby, některá z nich se však vyskytují pouze v místních nářečích. V severní části oblasti Tornionlaakso jsou běžné pomístní názvy v jazyce původních obyvatel, v severní sámštině, přičemž jejich hustota směrem na jih slábne. Mnoho z apelativ v severosámských jménech bylo přejato finštiny, výskyt těchto apelativ je však vázán lokálně (na krajinné prvky a nářečí).

Přejímání cizích, v tomto případě především severosámských, pomístních jmen je dáno typem krajiny a faktem, že nově příchodzímu finsky hovořícímu obyvatelstvu pro popsání daného krajinného prvku nebo místa chyběla slovní zásoba a bylo tak jednodušší sáhnout po tom, co již existovalo. V rámci jazykového kontaktu tak byla potřebná slova přejímána ze severní sámštiny a často přešla do slovní zásoby dané oblasti a stala se součástí místních nářečí. Jedná se například o apelativa *vuopio*, *lompolo*, *eno* nebo *jänkkä*. Je jasné, že taková slovní zásoba proniká jen těžko do standardního jazyka, především proto, že popisuje něco velmi lokálního.

Nářeční tvary finských slov se projevují také v určující části pomístních jmen, např. *Alinen* vedle spisovné formy *Alainen*, či *Keskinen* (*Keskeinen*). U výskytu těchto nářečních tvarů se však nedá hovořit o pravidelnosti, protože se v jedné lokalitě vedle sebe mohou objevovat nářeční i spisovné formy.

Vztah jazykové situace a pomístních jmen v oblasti Tornionlaakso může být překvapivý hlavně proto, že v oblasti se aktivně používá několik jazyků. Kromě finštiny a jejích nářečí je to severní sámština, švédština a *meänkieli*. Ačkoli oblast byla dlouhou dobu součástí Švédska a švédština se zde používala a používá stále, v pomístních jménech se vyskytuje naprosto minimálně. Může to být tím, že docházelo k adaptaci slov na fonologické úrovni, kdy se hlásková forma přizpůsobila finštině. Dalším důvodem může být skutečnost, že navzdory dlouhodobé oficiální sounáležitosti se Švédskem v této oblasti převažovala v komunikaci finština. O tom, že švédština v této oblasti nebyla (a není – viz obliba *meänkieli*) příliš silná a vždy zde převažoval finský a sámský prvek, svědčí i fakt, že pomístní jména na švédské straně hranic mají v podstatě stejnou podobu a původ jako na finském území.

Označení pomístních jmen byla přejímána především ze severní sámštiny. Při přejímání záleželo hlavně na uživateli, na jeho vztahu k výchozímu jazyku a stupni porozumění, což se pak odrazilo i na tom, jakým způsobem byly názvy do cílového jazyka adoptovány.

V severní části oblasti Tornionlaakso je běžný výskyt dvou paralelních názvů pro týž krajinný prvek, jeden v severní sámštině a druhý ve finštině, přičemž finská varianta může nějakým způsobem reflektovat původní sámské slovo (fonologicky, morfologicky). Typ dvojího pojmenování, tzv. „nezávislé páry“ (Valtonen 2014, 333), kdy spolu názvy nesouvisí, v této oblasti vzhledem k intenzitě jazykového kontaktu není.

Výpůjčky v dané lokalitě jsou buď přímé nebo překladové. U přímých výpůjček se jedná o adaptaci na fonologické rovině, kdy se, podobně jako u přejatých slov ze švédštiny, například redukuje souhlásky na začátku slov, případně dochází ke změně znělosti. Přímé výpůjčky ze severní sámštiny přecházely často jako nová slovní zásoba do lokálních nářečí

Překladové výpůjčky oproti tomu odrážejí vyšší znalost výchozího jazyka na straně uživatelů, kdy slovo není přejímáno pouze zvukově, ale přenáší se jeho význam. Tyto výpůjčky se týkají především pomístních jmen obsahující prvky, které byly z hlediska uživatele důležité. Jedná se o centrální slovní zásobu nebo prvky patřící do běžného života, jako různé krajinné prvky, zvířata, ptáci, apod.. Tedy to, s čím se uživatelé jazyka denně setkávali. Příkladem kalku je severosámské pomístní jméno *Boazo/suolu* přejaté do finštiny doslovně jako *Poro/saari* ‚sob + ostrov‘.

Mnoho pomístních jmen, která vznikla jako výsledek jazykového kontaktu jsou i hybridní složeniny, tedy tvary, kdy jednotlivé části slova mají původ v jiném jazyce, v tomto případě se může jednat o apelativa přejatá ze severní sámštiny vyskytující se v kombinaci s finskými slovy, např. *Kivivuopio* nebo *Uusijätkkä*.

Pomístní jména dané oblasti velmi dobře odrážejí typ krajiny a při pohledu na mapu a pomístní názvy, které se na ní vyskytují, je možné si (při základní znalosti finštiny) udělat představu o tom, o jaký krajinný typ se konkrétně jedná, protože jména jsou díky své formě v naprosté většině případů průhledná. Právě jejich věcnost a to, že přesně popisují místo v krajině, je činí vysoce funkčními a ukazuje jejich praktický význam pro obyvatele této oblasti v běžném životě, ve kterém při komunikaci převažovala finština.

Téma výzkumu pomístních jmen v oblasti Tornionlaakso touto prací není zdaleka vyčerpáno. Další analýza by se mohla zaměřit například na motivaci pojmenování u pomístních jmen a na jejich semantický rozbor. Otázkou také zůstává, jak moc jsou toponyma uvedená na mapách a v kartotéce NA stále užívána. To by mohlo být předmětem dalšího výzkumu, například pomocí dotazníkového šetření, které by v tomto případě znamenalo přesah z toponomastiky do sociolingvistiky.

Závěrem mohu uvést, že analýza vybraného vzorku pomístních jmen v oblasti Tornionlaakso ukázala, že jazyková situace a postavení oficiálních jazyků pro vznik těchto toponym není hlavním faktorem. I když je švédština v této oblasti užívána, nikdy očividně nebyla natolik silná, aby se projevila při tvoření pomístních jmen. Naprostá většina pomístních jmen je finská, případně obsahuje prvky, které byly přejaty ze severních sámštiny a uzpůsobeny finštině.

Yhteenveto

Tutkielmassani käsittelen paikannimistöä Tornionlaakson alueella: miten paikanimet syntyivät, minkälaisen prosessin kautta ja mikä voi vaikuttaa sellaisiin prosessiin. Syy siihen, miksi olen valinnut tämän alueen, on sen kielellinen ja historiallinen tausta. Oletan, että molemmat, alueen kielet ja historia, ovat vaikuttaneet sen paikannimistöön.

Tornionlaakso-nimi esiintyy useissa merkityksissä. Tätä käytetään alueellisena käsitteenä, kun viitataan Tornionjokea ympäröiviin alueisiin, eli varsinaiseen jokilaaksoon, tai kulttuurisena käsitteenä, kun viitataan alueisiin Suomen ja Ruotsin rajalla luoteisessa Ruotsissa. Nimityksellä on useimmiten tarkoitettu tätä toista aluetta, joka sisältää seuraavat kunnat: Tornio, Ylitornio, Pello, Kolari, Muonio ja Enontekiö Suomen puolella; ja Haaparanta, Ylitornio, Pajala, Kiiruna ja Jällivaara Ruotsin puolella. (Andersson & Kangassalo 2003, 99–100, 102–103.)

“Nykyinen Tornionlaakso on historiallisesti ja kulttuurisesti yhtenäinen alue” (emt., 100), vaikka täällä asuu muutamia etnisiä ryhmiä ja puhutaan muutamia kieliä: suomea, ruotsia, meänkieltä, ja kahta saamen kieltä (Sulkala & Mantila 2010, 10). Tornionlaakson suomea kutsutaan meänkieleksi. Suomessa tätä pidetään murteena, kun taas Ruotsissa tätä käytetään virallisena vähemmistökielenä. Tornionlaakso oli suuren ajan historiastaan Ruotsin valtakunnan osa, siitä huolimatta se oli yhtenäinen suomenkielinen alue vuoteen 1809, kun tämä alue jaettiin ja Torniojoen vasen ranta liitettiin Suomeen. (Andersson & Kangassalo 2003, 32.)

Yleisesti paikannimet jaotellaan kahteen ryhmään: *luontonimiin* ja *kulttuurinimiin*. Luontonimet luonnehtivat luonnonpaikkaa ja kattavat melkein kaikki maisemapiirteet. Ne voidaan jakaa *maastonimiin* (esim. mäkiä, metsiä, soita) ja *vesistönimiin* (esim. jokia, järviä, niemiä). Kulttuurinimet liittyvät ihmisten rakentamiin tai muovaamiin paikkoihin. Niitä jaetaan edelleen kolmeen ryhmään: *asutusnimiin* (esim. tiloja, asutuksia), *artefaktinnimiin* (esim. teitä, siltoja, polkuja) ja *viljelysniimiin* (esim. peltoja, laitumia, niittyjä). (Ainiala, Saarelma & Sjöblom, 2008, 90–91.)

Paikannimi johtuu kielen ulkoisesta todellisuudesta (nimeämisperusteesta, eli ideasta nimen taustalla), esimerkiksi paikan muodosta. Nimeämisperusteet voivat olla seuraavia: paikan sijainti, joka on Kiviniemen (1990, 155) mukaan suomalaisessa paikannimistössä yleisin; paikan luonnollinen ominaisuus; paikalla oleva tai esiintyvä tarkoite (yksilöllinen tai kolektiivinen); tai paikan suhde ihmiseen. (Ks. Ainiala ym. 2008, 100, 108-109.)

Nimenmuodostustapa voi perustua suoraan merkityssuhteeseen, epäsuoraan merkityssuhteeseen, tai analogiaan – tässä tapauksessa, kun “nimenannon mallina on muu nimistö“. Epäsuora nimeäminen tarkoittaa sitä, että “paikka on saanut nimen paikan herättämisen assosiaatioiden pohjalta“, jotka ovat metaforisia tai metonymisia. Metonymiset nimet tavallisesti pohjautuvat läheisen paikan nimeen. Metonyminen siirrynnäinen on aika yleinen ilmiö, kun nimi siirtyy läheiseltä paikalta toiselle. Kyseessä on ns. sekundaari nimi. (Ainiala ym. 2008; 36, 101, 103, 107.) Metonymiseen siirrynnäiseen pohjautuu myös ns. paikannimiperheitä, koska “[n]iiden lähteenä on aina ollut perustana oleva alkuperäinen nimi, eli primäärinimi, josta kaikki muutkin samaan nimiryhmään kuuluvat nimet ovat saaneet alkunsa ja muodostaneet siten ns. nimiperheen“ (Mattus 2007, 65-76).

Lisäksi on mahdollista luokitella paikannimiä käyttäjäkunnan koon mukaan. Tässä tapauksessa puhutaan *mikrotoponyymeistä* ja *makrotoponyymeistä*. *Mikrotoponyymejä* ovat “vain suppean käyttäjäpiirin käytössä“, tavallisesti tilakohtaisia nimiä. Kun taas *makrotoponyymit* ovat laajalti tunnettuja, merkittäviin paikkoihin liittyviä nimiä. Rajaa niiden välille ei kuitenkaan voi tehdä kovin tarkasti. (Ainiala ym. 2008, 89–90.)

Siihen, miten paikannimiä muodostetaan ja mitä ne sisältävät, vaikuttavat kieli ja kulttuurin ominaispiirteet. Suomen paikannimistö koostuu eriaikaisista kulttuurisista kerrostumista, yhtä lailla kuin muut paikannimistöt, ja sisältää nimiä erilaisista kielistä (suomi, ruotsi, saamelaiset kielet) – alueen mukaan.

Paikannimet suomen kielessä voivat saada alkunsa alkuperäisinä suomalaisina paikanniminä tai lainauksina. Valtonen luokittelee lainauksia kolmeen ryhmään: a) *lainaparit*, b) *käännösparit* ja c) *vapaat parit*. *Lainaparit* ovat paikannimiä, jotka muodostettiin vain äänteellisesti, fonologisella tasolla, joten ne sopeutuvat suomeen ääntämiseen. *Käännösparit* ovat paikannimiä, jotka muodostettiin morfologisella ja leksikaalisella tasolla käyttämällä vastaavia morfeemeja toisesta kielestä. *Vapaista*

pareista puhutaan silloin, kun olemassa on kaksi paikannimeä kahdessa eri kielessä (useimmiten suomalainen ja saamelainen nimi) ilman yhteistä vaikutusta. (Valtonen 2014, 333-334.)

Tavallisin paikannimien muoto Suomessa on yhdyssanan muotoinen kaksiosainen ilmaus. Paikannimen jälkiosa (perusosa) luonnehtii paikkaa ja sanoo, minkälainen paikan laji on kyseessä. Paikannimen alkuosa (määriteosa) yksilöi paikkaa, “ilmaisee jotakin paikan erityispiirrettä”. (Ainiala ym. 2008, 87, 98.)

Olen keskittynyt luontonimiin Suomen ja Ruotsin rajalla, pohjoisesta etälään, Tornion- ja Muonionjoen ääressä ja noin 10 km Suomen puolella. Ne kaikki ovat mikrotoponyymejä. Löysin niitä sekä kartoista, nimilapuista Helsingin nimiarkistossa että Maanmittauslaitoksen verkkokartoista. Vaikka aluetta ei ole asutettu taajasti, siellä on paljon erilaisia paikannimiä, ja nimien määrä ja tiheys ovat korkeita.

Suurin osa niitä paikannimistä on yhdyssanoja, jotka koostuvat perusosasta ja määriteosasta. Perusosina käytetään sanoja, jotka ilmaisevat maisemaa luonnehtivia appellatiiveja kuten *joki, järvi, jänkkä, kangas, lompolo, oja, rova, vaara, vuoma* jne. Ulkopuolisen näkökulmasta on mielenkiintoista, että yhdellä maisematyypillä voi esiintyä erilaisia appellatiiveja ja jokainen yksittäinen appellatiivi esittää maisematyyppin erilaisia piirteitä. Esimerkiksi kosteikkoalueeseen viittaavat appellativit kuten *jänkkä, perä, suo, vuoma*; ympäristöstään koholla oleviin maastonkohtiin taas *rova, vaara, tunturi, palsa*; ja metsäalueisiin *autto, lamu, lehto, kaira, kangas, korpi, maa, salo*. Tornionlaakson erilaisiin paikannimiin sisältyy metsäyyppi tai sen puute, maaperätyypi tai pääsymahdollisuuksia. Nimenantajan näkökulmasta sellaisia ominaisuuksia pidettiin ilmeisesti tärkeinä.

Määriteosana esiintyy substantiiveja, adjektiiveja tai taipumattomia sanoja kuten *Etu-, Taka-, Ala-, Yli-* jne., joita pidetään etuliitteinä (Häkkinen 1983, 417-418), esimerkiksi *Ylä-Pahtavaara* tai *Keski-Kivivaara*. Substantiivi voi olla nominatiivi- tai genetiivimuodossa, esimerkiksi *Honkamaa* tai *Lompolonoja*. Toinen esimerkki näyttää, että määriteosana voidaan käyttää jopa muuta maisematyyppeihin viittaavaa appellatiivia. Adjektiivi esiintyy genetiivimuodossa tavallisesti silloin kuin kyseessä on ns. kaksisukupolvinen nimi ja koko paikannimeä käytetään uutena määriteosana, esimerkiksi *Valkeanjärven/harju*, mutta se ei ole säännöllistä (vrt. *Valkeakosken/vaara*).

Kahdesta osasta koostuva paikannimi (sanaliitto) on yhdyssanoja harvinaisempi. Tässä tapauksessa sanaliiton ensimmäinen osa edelleen määrittelee (esimimerkiksi paikan ominaispiirteitä tai sijaintia) nimen toista osaa, joka jo tavallisesti sisältää perusosan ja määriteosan. Esimerkiksi *Etuinen Rovavaara*. Paikannimi kuten *Keski-Kivivaara* näyttää oleva ylimenotyyppi yhdyssanojen ja sanaliittojen välillä. Ylimenotyyppi sen vuoksi, että paikannimien muodot eivät ole johdomukaisia: olemassa on muotoja kuten *Ala-Pahtavaara* muttei *Alainen-Sorva* tai *Alainen Tapokoski*.

Torniolaakson paikannimet ovat suureksi osin suomenkielisiä tai sisältävät saamenkielisiä elementtejä (pohjoissaame). Lainaukset pohjoissaamesta on äänteellisesti muodostettu (kyseessä on ns. lainapareja), joten ne sopeutuvat suomeen kieleen, (esim. soinnilliset konsonantit tulevat soinnittomiksi, tai konsonantteja sanojen alussa supistetaan). Itse asiassa seuraavat pohjoissaamelaiset lainaukset sopeutuivat niin hyvin suomen kieleen, että niistä on tullut osa murren sanastoa. Käyttö on paikallisesti määritelty: ne kytkeytyvät alueen kielen taustaan ja ennen kaikkea maisemaan ja sen erityispiirteisiin. Kyse on etenkin perusosana toimivista appellatiiveista kuten:

<i>eno</i>	< <i>eatnu</i>	‘suuri joki’; (SP 45, 47-48)
<i>jänkkä (jänkä)</i>	< <i>jeaggi</i>	‘aava suo’ (Andersson & Kangassalo 2003, 121)
<i>kaira</i>	< <i>skaidi</i>	‘kahden yhtyvän joen väliin jäävä maa-alue’ (SP, 123)
<i>lompolo</i>	< <i>luoppa</i>	‘joen varrella olevaa pientä järveä tai lampea’ tai ‘järvimäistä joen laajentumaa’ (SP, 243, 247-248)
<i>niva</i>	< <i>njavv</i>	‘pientä koskea tai virtapaikkaa’ (SP, 291)
<i>palsa</i>	< <i>balsa</i>	‘routimisen synnyttämä korkea turvekumpu Lapin ym. pohjoisten seutujen soilla’ (KTS), (WIK)
<i>rova</i>	< <i>roavvi</i>	metsäinen harju tai kangasmaa’ (SP, 384)
<i>tunturi</i>	< <i>duottar</i>	(SP, 44, 465-466)
<i>vaara</i>	< <i>várri</i>	(SP, 485)
<i>vuoma</i>	< <i>vuopmi</i>	‘suo’, (SP, 515)
<i>vuopi (vuopio)</i>	< <i>vuohppi</i>	‘(joen usein kapeasuinen) kapea ja pitkä lahti’ (Räisänen 2005, 348)

Murteelliset muodot esiintyvät myös paikannimien määriteosissa, esimerkiksi *Alinen*, *Keskinen*. Ei voida kuitenkaan puhua johdonmukaisuudesta, koska rinnakkain esiintyy kirjakielen muotoja (*Alainen*, *Keskeinen* jne.).

Käännösparit syntyvät silloin, kun on saatavilla suomen kielinen vastine. Tämä koskee perussanastoa lähde- sekä tavoitekielessä. Sen lisäksi edellytetään, että nimenkäyttäjät ymmärtävät toista kieltä, ainakin perustasolla. Pohjoissaamelaiset käännösparit ovat esimerkiksi *Boazo/suolu* > *Porosaari*, *Gáhkkor/jávrráš* > *Kaakkurilantto* tai *Čuovža/vuohppi* > *Siikavuopio*. Jos määriteosan merkitys ei ollut selvää, sana ”otettiin omakseen“ vain fonologisella tasolla esimerkiksi *Máljaš/johka* > *Maljasjoki*, *Malla/njárga* > *Mallanniemi*, *Gokko/vuompi* > *Kokkovuoma*. Aivan tavallisia ovat ns. hybridit, eli eri kielellisistä osista (morfeemeista) koostuvat sanat (paikannimet), esimerkiksi *Uusi/jänkkä*, *uusi* on suomalainen sana, mutta *jänkkä* tulee alkuperäisesti pohjoissaamesta. Muut esimerkit ovat *Kivi/vuopio*, *Lintu/jänkän//maa* tai *Seita/vuopion//perä/jänkkä*.

Tornionlaakson alueella ei ole vapaita pareja, eli kahta eri paikannimeä ilman yhteistä vaikutusta. Tämä tilanne on ymmärrettävä kielikontaktin johdosta. Paikannimistö Tornionlaakson alueella pohjautuu suomeen, pohjoissaameen tai niiden vastavuoroiseen vaikutukseen. Myös käyttäjän suhde sekä tiedot lähdekielestä vaikuttivat siihen, millä tavalla paikannimiä lainattiin ja sopeutettiin suomeen.

Ei ole mahdollista kerätä kaikkia paikannimiä täältä alueelta eikä sisällyttää niitä tutkimukseen. Toisaalta keräämäni materiaali (noin 2 000 sanaa) havainnollistaa taipumuksia paikannimien syntymisprosesseissa. Mitä luontonimien syntymiseen tulee, ruotsin kieltä esiintyy hyvin harvinaisesti, vaikka sitä käytettiin virallisena kielenä. On mahdollista, että suomi kommunikaation välineenä oli jopa paljon tärkempi jopa Ruotsin puolella, jossa edelleenkin on olemassa suomalaisia paikannimiä (luontonimiä) samassa muodossa kuin Suomessa. Siitä voi päätellä, että kielen asema virallisena kielenä ei koskaan ollut ratkaiseva tekijä luontonimien syntymisessä.

Literatura

Ainiala, T. , Saarelma, M. & Sjöblom, P. 2008. *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Helsinki: SKS.

Andersson, P. & Kangassalo, R. 2003. *Suomi ja meänkieli Ruotsissa*. In Jönsson-Korhola H. & Lindgren A. (toim.) *Monena Suomi maailmalla*. Helsinki: SKS, 30-163.

Čermák, F. 2011. *Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky*. Praha: Karolinum.

Černý, J. 1998 *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico.

Ekwall, E. 1960. *The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names*. Oxford University Press, xxix – xxxiv.

Häkkinen, K. 1983. *Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimuksesta*. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17.

Harvalík, M. 2004. *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha: Academia.

Jutikkala, E., & Pirinen, K. 2006. *Dějiny Finska*. Přel. L. Fárová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Kiviniemi, E. 1990. *Perustietoa paikannimistä*. Helsinki: SKS.

Latomaa S., Nuolijärvi P. 2005: The Language Situation in Finland. In *Language Planning and Policy in Europe, Volume 1 : Finland, Hungary and Sweden*. Multilingual Matters, 125-232.

Lotko, E. 2003. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Mattus, I. 2007. *Mitä paikannimet kertovat?* In Suomen ympäristö 34/2007. Helsinki: Helsingin yliopistopaino, 65-76.
Dostupné na <<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/38433>> [cit. 11.4.2015].

Nicolaisen, W. F. H. 1979. *Scottish Place-Names, their study and significance*. London: B.T. Batsford.

Olivovová-Nezbedová, L., 1995. *Pomístní jména v Čechách, jejich charakteristika a jejich význam pro vědní obory*. In: *Pomístní jména v Čechách: O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*. Praha: ACADEMIA, 15-34.

Paikkala, S. 2006. *Paikannimi on ikkuna mieleen ja maisemaan*. Helsingin Sanomat 30.7.2006. Dostupné na
<http://www.kotus.fi/julkaisut/artikkelit_haastattelut/lehtikirjoituksia/vieraskynapalsta_helsingin_sanomat/paikannimi_on_ikkuna_mieleen_ja_maisemaan>
[cit. 24.9.2014].

Räisänen, A. 2005. *Saamelaisjäljet Kuusamon ja Posion paikannimistössä*. In Virittäjä 3/2005, 336–356. Dostupné na
<http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/2005_336.pdf>
[cit. 12.4.2015].

Slobodová, P. 2008. *Spisovatelky kraje Tornionlaakso*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. Dostupné na
<<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/68853/?lang=en>> [cit. 8.2.2015].

SP 2007. *Suomalainen paikannimikirja*. Karttakeskus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Sulkala, H. & Mantila H. 2010. *Planning a New Standard Language: Finnic Minority Languages Meet the New Millennium*. Helsinki: SKS.

Štěpán, P. 2004. *Označení barev a jejich využití v toponymii Čech*. Opera linguae bohemicae studentium 6. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

Valtonen, T. 2014. *Mielen laaksot*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

internetové stránky

ENIRO Upptäck närheten, sök lokalt. (Mapy skandinávských zemí)
Dostupné na <<http://kartor.eniro.se/>> [cit. 10.6.2015].

ENTHOLOGUE Languages of the World
Dostupné na <<http://www.ethnologue.com/country/fi/languages>> [cit. 9.6.2015].

INTERACT
International Network for Terrestrial Research and Monitoring in the Arctic
Dostupné na <<http://www.eu-interact.org/>> [cit. 30.5. 2015].

Kirjoittajan ABC-kortti. Dostupné na
<<http://webcgi.oulu.fi/oykk/abc/kielenhuolto/oikeinkirjoitus/valimerkit/yhdysmerkki/>>
[cit. 8.6.2015].

KOTUS Kotimaisten kielten keskus. Dostupné na
<<http://www.kotus.fi/nimisto/nimiarkisto/paikannimikokoelmat>> [cit. 10.12.2014].

Lappi-, poro-, erä- ja tunturistanasto. Dostupné na
<<http://www.tunturisusi.com/lappi/index.htm>> [cit. 12.4.2015].

Lapland Above Ordinary. Dostupné na <<http://www.lappi.fi/lappi/seutukunnat>> [cit. 8.2.2015].

Maanmittauslaitos. Dostupné na <<http://kansalaisen.karttapaikka.fi/kartanhaku/osoitehaku.html?lang=fi>> [cit. 29.3.2015].

Meänmaa. Dostupné na <<http://www.meanmaa.net>> [cit. 8.2.2015].

Sámské jazyky: informace vycházejí z části publikace Sámové – jazyk, literatura a společnost (Hingarová, Hubáčková, Kovář 2009), která je dostupná online na: <http://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/248186/mod_resource/content/1/Samove_Hingarova.pdf> [cit. 28.6. 2015]

VISK – Suomen kieliooppi verkossa. Dostupné na <<http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>> [cit. 12.4. 2015].

online slovníky

GLO Glosbe
Dostupné na <<https://glosbe.com>> [cit. 12.4.2015].

GIEL Giellatekno⁵¹ *Sami Language Technology*
Dostupné na <http://gtweb.uit.no/webdict/index_sme-fin.html> [cit. 11.6.2015].

KTS Kielitoimiston sanakirja
Dostupné na <<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>> [cit. 26.6.2015].

MK Mäenkieli
Dostupné na <<http://meankielensanakirja.com/fi/>> [cit. 12.4.2015].

URB Urbanisanakirja
Dostupné na <<http://urbanisanakirja.com>> [cit. 12.4.2015].

WIK Wiktionary
Dostupné na <http://en.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Main_Page> [cit. 12.4.2015].

⁵¹ Slovník finština ↔ severní sámština je dostupný online, obsahuje však velmi omezenou slovní zásobu.